

Bert De Munck en Jelle Haemers

Het politiek zelfbewustzijn van ambachtslieden in Brabant: een langetermijnperspectief (dertiende-achttiende eeuw)

Sinds de jaren 1970 is het onderzoek naar ambachtsorganisaties aan een revival toe.¹ Een opmerkelijke tendens daarbij is de rehabilitatie van ambachten en de grotere aandacht voor de economische en politieke ideeën die hun leden aanhingen. Vanuit de vaststelling dat instellingen ertoe doen in de ontwikkeling van industrie en handel en zelfs een positief effect kunnen hebben op economische efficiëntie, gaan economische historici er namelijk vanuit dat ambachtsgilden wel eens aan de basis zouden kunnen liggen van moderne economische groei gebaseerd op technische kennis en technologische innovatie.² Voor sociale en vooral politieke historici ligt zo'n positieve visie moeilijker, gezien de in moderne ogen ondemocratische politieke ideeën en praktijken die met het corporatisme gepaard gaan – niet het minst sinds het interbellum, toen het gedachtegoed werd toegeëigend, en voor een groot deel ook werd vervormd, door ondemocratische en fascistische groepen en regimes.³ Na de Tweede Wereldoorlog meden historici daarom de politieke geschiedenis van de ambachten, terwijl die in de vooroorlogse jaren erg populair was.

Toch hebben ook politieke historici goede redenen om de ambachtsgilden opnieuw te bekijken. Ten eerste waren de laatmiddeleeuwse opstanden waarin ze op het voorplan traden, emancipatiebewegingen waarin gewone lieden uit lagere en middengroepen een stem opeisten. Hoe verschillend de context toen ook was, de stedelijke opstanden draaiden om politieke erkenning, medezeggenschap en principes van bestuurlijke transparantie – belangrijke elementen van de huidige democratie.⁴ Ten tweede heeft het corporatieve gedachtegoed van ambachten en gelijkaardige verenigingen eeuwenlang de politieke instellingen vorm gegeven, het economische beleid bepaald en zelfs een onmiskenbare stempel gedrukt op religieuze en culturele ontwikkelingen.⁵ Met 'corporatief gedachtegoed' verwijzen we in deze tekst naar de ideeën die de ambachtsorganisaties vorm hebben gegeven. Deze ideeën waren reeds wijd verspreid in de periode vooraleer de ambachten politieke macht hebben verworven. Zoals we zullen zien, ligt het dus vanuit dat oogpunt moeilijk om een onderscheid te maken tussen een 'pre-corporatieve' en een 'corporatieve' periode in de geschiedenis. Dat door historici gemaakte onderscheid gaat uit van een breuklijn in de politieke geschiedenis: op het moment dat ambachten politieke macht verwierven, spreken ze van een 'corporatieve periode'. Historici bedachten de ambachten daarom met de benaming 'politische Zünfte', een begrip dat de politieke macht en maatschappelijke

1 Zie voor onze contreien vooral Lis en Soly, *Werken*; Lis en Soly, *Werelden*. Ook Prak e.a., *Craft Guilds*.

2 Epstein en Prak, *Guilds*; Stabel, 'Guilds'. Een stand van zaken en kritische perspectieven in Davids en De Munck, *Innovation*.

3 Luyten, 'Politiek corporatisme'; zie ook de andere bijdragen in dit nummer.

4 Liddy en Haemers, 'Popular politics'.

5 Van Uytven, 'Les métiers'; Van Steensel, 'Guilds'; Boone, 'La représentation politique'.

invloed benadrukt die deze in beginsel economische organisaties lange tijd gehad hebben.⁶ Maar de breuklijn wordt dus minder radicaal als we ervan uitgaan dat het gedachtegoed dat aan de basis lag van die machtsdeelname, ouder is. Daarover zo dadelijk meer. Ten derde vonden deze ontwikkelingen plaats in een context die op sommige punten gelijkenissen vertoont met de hedendaagse. Toenemende globalisering zet vandaag de territoriale politieke logica van natiestaten en de bijhorende representatiemechanismen sterk onder druk, terwijl steden zich weer opwerpen als sterke politieke actoren.⁷ Binnen die steden is het echter zoeken naar nieuwe definities van burgerschap en naar nieuwe vormen van inclusie en politieke participatie en representatie.⁸ Welnu, dat is precies wat op het spel stond in de middeleeuwse context, toen steden eveneens grote politieke zeggenschap en autonomie opeisten.

De uitdaging voor politieke historici bestaat erin de beweegredenen en de eruit resulterende praktijken en mechanismen te begrijpen vanuit een niet-normatief kader. Al te vaak beschouwden historici de ambachtsgilden vanuit een modern referentiekader als voorlopers in ofwel de klassenstrijd ofwel het ontstaan van de liberale democratie.⁹ Dat is precies ook de reden waarom ze in de twintigste eeuw 'verbrand' raakten en de bijna onuitwisbare smet van het twintigste-eeuwse corporatisme opliepen. Een daarmee samenhangend probleem is dat het moeilijk is greep te krijgen op wat het gedachtegoed precies inhield. Slechts onrechtstreeks kunnen we de politieke ideeën van ambachtslieden achterhalen omdat de communicatie in corporatieve middens voornamelijk mondeling verliep, maar ook omdat de onderdrukking van ambachtsofstanden door hogere overheden veel schriftelijke bronnen heeft vernietigd. Dichtwerk, opgetekende liederen, politieke pamfletten, verslagen van vergaderingen, verzoekschriften (rekestten) aan het stadsbestuur of aan de vorst en sporadisch bewaarde kroniekfragmenten kunnen een bijzondere inkijk geven in hun denkwereld.¹⁰ Al te vaak echter lag de focus op de grote politieke gebeurtenissen en op breukmomenten zoals, in het graafschap Vlaanderen, 1302. Daarmee samenhangend ging de aandacht overwegend naar de meest opvallende institutionele ontwikkelingen die met die gebeurtenissen samenhangen, zoals de politieke erkenning van ambachtsgilden na 1302 of het formeel opnemen van vertegenwoordigers van ambachtslieden in het stedelijke bestuur.

In dit artikel zullen we trachten verder te kijken dan grote politieke gebeurtenissen en breukpunten. Wij proberen een blik achter de schermen te werpen en daar een glimp op te vangen van het corporatisme zoals het in de hoofden van ambachtslieden bestond. We construeren het gedachtegoed door middel van een tweetal strategieën. Ten eerste proberen we via een grondige herlezing van ambachtsstatuten te achterhalen welke mechanismen en praktijken eraan voorafgingen, alsook in te gaan op de ideeën die ambachtslieden in hun eisen inspireerden. We focussen daarbij in een eerste paragraaf op de aanvangsperiode van het corporatisme in Brabant, omdat ten onrechte vaak wordt verondersteld dat de ontwikkeling van het corporatieve gedachtegoed achterop hinkte in deze regio ten opzichte van de omliggende gewesten Vlaanderen en Luik. Ten tweede proberen we nadien dieper in te gaan op de politieke mechanismen en praktijken waarin het corporatisme vorm kreeg, eveneens met de bedoeling om de denkbeelden erachter beter te begrijpen vanuit de ideologische en politieke context van toen. Concreet zoomen we daarvoor in op kies- en besluitvormingsmechanismen, die ons meer leren over het politieke denken van lagere en middengroepen dan tot nu toe werd aangenomen.

Daarmee is in onze ogen meteen ook een focus op de Brabantse steden gerechtvaardigd. De geschiedenis van de Brabantse ambachten is er op het eerste gezicht één met, in vergelijking met het graafschap Vlaanderen, minder radicale breuklijnen zoals de

Guldensporenslag of de beknotting van de macht van de Gentse ambachten met de roemruchte Carolijnse Concessie (1540). Juist daardoor echter kunnen we als het ware onder de radar zoeken naar het gedachtegoed en hoe dat op lange termijn veranderde. We zullen zien dat corporatieve ideeën evengoed de Brabantse samenleving vorm gaven, en dat, sterker dan tot nog toe verondersteld, ze in het bijzonder een blijvende stempel drukten op het stedelijke politieke leven tussen de dertiende en zeventiende eeuw. Anderzijds zullen we argumenteren dat de betrokken ambachtsslieden minder dan algemeen aangenomen dachten in termen van oppositie tussen hen en de patricische elites of de feodale heer en zijn vertegenwoordigers. De verticale feodale structuren en de bijhorende lichaamsmetaforen die verwezen naar een ‘hoofd’ en ‘leden’ werden niet verworpen; eerder was het zo dat ambachtsslieden trachtten deel uit te maken van het politieke lichaam. En misschien was dat wel radicaler als eis dan het simpelweg opeisen van vormen van representatie, want de inzet bestond uiteindelijk uit politieke erkenning.

De aanvang van de ‘corporatieve periode’

‘Het feit dat in de meeste steden de overgang van de pre-corporatieve periode naar de corporatieve aan een bepaald jaartal te verbinden is, verwekt de indruk dat die overgang er zonder veel geleidelijkheid is gebeurd. Dit is inderdaad zo geweest.’¹¹ Carlos Wyffels twijfelt er in zijn uitmuntende studie uit 1951 amper aan: het criterium van de toetreding van ambachten tot het stadsbestuur is een voldoende voorwaarde om van een ‘corporatieve periode’ in de geschiedenis van die stad te gewagen. Zoals hij terecht stelt, is ‘een ruime graad van autonomie’ daarbij belangrijk. Die zelfbeschikking ontvingen ambachten volgens Wyffels op het moment dat er voor het eerst vertegenwoordigers zetelden in de schepenenbank of de stadsraad van de stad in kwestie – met dien verstande dat in sommige Brabantse steden de bestuurders niet de benaming schepenen droegen, maar raadsslieden genoemd werden. Hieronder bevindt zich het overzicht dat hij dienaangaande heeft opgesteld voor de vorstendommen Vlaanderen, Mechelen en Brabant. We vulden het lijstje aan met gegevens voor het prinsbisdom Luik. Weliswaar kozen de ambachtsslieden in de stad Luik nooit schepenen, maar ze maakten er sinds de hieronder vermelde datum wel deel uit van de stadsraad, die de politieke bevoegdheden van de schepenen in de veertiende eeuw overgenomen had. Bijgevolg bepaalden ze mede het beleid in Luik, zoals in andere steden van het prinsbisdom.¹² Aangezien in andere gewesten van de Zuidelijke Nederlanden – Henegouwen, Namen en Luxemburg – ambachtsslieden geen schepenen konden verkiezen, laten we hen in de hiernavolgende vergelijking buiten beschouwing.¹³

6 Schulz, ‘Die politische Zunft’, 3-4; een discussie dienaangaande in Dumolyn, ‘Guild politics’.

7 Barber, *If Mayors Ruled*.

8 Zie bijvoorbeeld Bauböck, ‘Reinventing’; Dikeç en Gilbert, ‘Right’.

9 Lantschner, ‘Revolts’.

10 Dumolyn & Haemers, “‘Let each man carry on’”; Haemers, ‘Social memory’; Vermeesch, ‘Wetgeving’.

11 Wyffels, *De oorsprong*, 23.

12 Op basis van Dubois, Demoulin en Kupper, *Les institutions publiques*. Een algemeen overzicht van de ambachtsgeschiedenis in Haemers, ‘Ambachtsslieden’; specifiek voor Brabant: Jacobs, ‘De ambachten’.

13 Dit is voor discussie vatbaar. In sommige steden (zoals te Bergen/Mons) was elke inwoner verplicht lid te zijn van een ambacht (*con-nétable* te Bergen). Bijgevolg konden er wel ambachtsslieden schepenen worden, maar tot een vergaande participatie van corporatieve lichamen (via bijvoorbeeld een verkiezingsprocedure) is het er nooit gekomen, hoewel de verenigingen die eis soms stelden (zoals te Bergen in 1424, zie Haemers en Van Camp, “‘Li ville’”). In de stad Namen/Namur bestond (zeker sinds 1357) een raad genaamd ‘Quatre des métiers’, bestaande uit afgevaardigden van de belangrijkste ambachten, maar die maakte enkel deel uit van de bredere stadsraad, niet van de schepenenbank (Paquet, *Gouverner*, 39). De belangrijkste en rijkste families van deze steden oefenden er het bestuur uit en hebben het monopolie op de schepenezetels lang behouden.

Tabel 1 Jaar waarin per stad eerste vertegenwoordigers ambachten in schepensbank of stadsraad zetelden

Vlaanderen		Brabant	
<i>Gent</i>	1302	<i>'s-Hertogenbosch</i>	1336
<i>Brugge</i>	1302	<i>Leuven</i>	1360
<i>Ieper</i>	1303	<i>Maastricht</i>	1372
Mechelen	1305	<i>Brussel</i>	1421
Luik		<i>Tienen</i>	1430
<i>Luik</i>	1303	<i>Antwerpen</i>	1435
<i>Hoei</i>	1307	<i>Diest</i>	1477
<i>Dinant</i>	1348	<i>Zoutleeuw</i>	1477
<i>Sint-Truiden</i>	1366	Doornik	1423

Een blik op de tabel lijkt te suggereren dat Brabant achterliep ten opzichte van de naburige gewesten, althans wat de politieke macht van de corporatieve verenigingen betreft. In Vlaanderen vond een heuse 'revolutie' plaats rond 1302, toen na de Guldensporenslag de ambachtslieden een proportionele vertegenwoordiging in de schepensbank van de grote steden verkregen. Aangezien die veldslag met succes de ridderlegers van de Franse koning een halt toeriep nadat hij zijn militaire steun toegezegd had aan de gevestigde families die jarenlang de ambachten dat recht ontzegd hadden, konden de ambachten hun overwinning in schepenszetels verzilveren. Een diepgaande maatschappelijke omwenteling vond er niet plaats, maar we kunnen wel over een politieke revolutie spreken omdat de bestuurlijke breuk er plots, radicaal, en verspreid was.¹⁴ Let wel, in de kleine Vlaamse steden was het langer wachten op een dergelijke ommekeer. Bovendien konden de ambachten niet in elke stad hun macht handhaven. In Brugge bijvoorbeeld werden de patriciërs de vertegenwoordigers van vakwerkers uit de schepensbank in de periode tussen 1329 en 1338, en ook in Gent en Ieper was de strijd pas definitief beslecht rond 1360. Toen viel de proportionele verdeling van schepenszetels in zijn plooi. Vanuit dat oogpunt viel de evolutie dus al meer samen met de ontwikkelingen in Brabant.¹⁵ De Luikse steden volgden een zelfde patroon: gewelddadige politieke conflicten schoven er na 1302 de schepenen opzij, en gaven de stadsraden (met een permanente afvaardiging van de ambachten) een grote macht. Echter, ook in dit gewest kantelde de machtsbalans in de daaropvolgende decennia nog geregeld. In sommige steden, zoals in Dinant en Sint-Truiden, was het wachten tot het midden van de veertiende eeuw tot de ambachten er definitief politiek medezeggenschap verkregen.¹⁶ De tweeherige stad Maastricht (die zowel onder Luik als Brabant ressorteerde) volgde dit patroon, hoewel er zoals in de andere Maassteden ook al sinds het midden van de dertiende eeuw ambachten bekend zijn.¹⁷ Overigens vond ook in Utrecht een gelijkaardige beweging plaats: na enkele mislukte pogingen slaagden de ambachten erin om in 1304 toegang tot het pluche te verwerven.¹⁸

Hoe valt de Brabantse 'laattijdigheid' te verklaren? Een zoektocht naar de redenen toont aan dat het niet te maken had met een gebrekkige corporatieve organisatie van de vakverenigingen, maar eerder met de lokale machtsstructuur en vooral met de veerkracht van het centrale gezag. De slaagkans van de ambachten om in het bestuur in te breken hing namelijk af van het succes dat ze boekten om coalities met andere machtskernen te sluiten. In Vlaanderen was de bestuurswissel alleen mogelijk omdat de graaf zich aan de zijde van de opstandelingen had geschaard, terwijl de stedelijke elite het slachtoffer werd van die

uitzonderlijke coalitie. Graaf Gwijde van Dampierre (1226-1305) streed deels aan de zijde van de ambachten omdat hij hoopte de macht van het Brugse establishment te breken. Bovendien was de bestuursklier in de steden zelf verdeeld: in Gent bijvoorbeeld schaarde een factie van *nouveaux riches* en belangrijke families (zoals de Borluuts) zich aan de zijde van de gouverneurs van de ambachten.¹⁹ In de prinsbisdommen (Luik en Utrecht) stond het centrale gezag zwakker dan in Brabant omdat de bisschop er voor zijn aanstelling en machtsuitoefening steun nodig had van belangrijke coalities in de steden. Rond 1300 verzekerde hij er zich van de sympathie van een groot deel van de militante bevolking uit de ambachten om zijn gezag te vestigen. Tegen een coalitie van het heerlijke gezag en een ambachtsfront in de steden konden de Luikse kanunniken en lokale adellijke families niet op.²⁰ Het verklaart ook waarom de Mechelse ambachten hun kans schoon zagen. De heerlijkheid hing af van de Luikse bisschop die het Mechelse *commuun* aan zich bond om zijn positie te verstevigen.²¹

In Brabant daarentegen stond de hertog over het algemeen sterk én koos hij de kant van de stedelijke bewindvoerders, die uit de *geslachten* waren gerekruteerd. De poging van de ambachten om in navolging van de Vlaamse en Mechelse kompanen hun bestuursmonopolie te verbreken, had nochtans aanvankelijk succes. In zowat alle Brabantse steden kwam het in 1302 en 1303 tot schermutselingen: in Leuven, Brussel, Antwerpen, Zoutleeuw, Diest en Tienen slaagden de ambachten er zelfs in om enkele jaren het beleid te bepalen.²² In Antwerpen bijvoorbeeld vond al in mei 1302 – allicht gelijktijdig met of kort na de Brugse Metten – een oproer plaats, maar het is niet te achterhalen in welke mate de ambachten hierin precies betrokken waren.²³ Hoe dan ook, de bevolking verjaagde er enkele schepenen, die in de daaropvolgende maanden hun gezag verloren: zoals in vele Brabantse steden namen de ambachten er de macht over. Maar in de periode tussen 1305 en 1307 kwam de vergelding. In tegenstelling tot in Vlaanderen waar de graaf nog steeds de gevestigde families de rug toekeerde, slaagde hertog Jan II (1275-1312) erin om de opstandelingen terug te drijven en soms manu militari (onder militaire dwang) uit de schepenzetels te verdrijven. Meer nog, hij was in staat om de ambachten enkele fundamentele rechten te ontnemen. In Zoutleeuw bijvoorbeeld stelde hij in een plechtige oorkonde van 7 mei 1307 ‘dat en geen ambacht van Lewe gelt en mach gaderen met bussen noch met borsen onderlinghen’; het werd hun bovendien verboden ‘raet tegader’ te hebben tenzij de schepenen daarvan op de hoogte gebracht werden. Over de verkiezing van het bestuur zegt de oorkonde niets, dus vermoedelijk bleef dat bij het oude; en ook de wapens mochten de verenigingen behouden totdat ‘enech ambacht wederstridelech ware jegen onse rechte ende oec der stat’.²⁴ Dat Jan II in deze oorkonde dergelijke bepalingen uitvaardigde, toont aan dat de ambachten in de voorafgaande jaren over vergaande autonomie hadden kunnen beschikken, en een corporatieve periode in hun stad hadden gekend. Maar daaraan kwam dus een einde want in ruil voor een forse betoelaging ondersteunde de vorst de terugkeer van de traditionele elites. De hertog zelf werd op den duur zelfs een gevangene van dat financiële infuus. In 1312 toont

14 Dumolyn en Haemers, ‘Patterns’; Boone, *A la recherche*.

15 Voor de evolutie per stad: Van Leeuwen, *De Vlaamse wetsvernieuwing*.

16 Pirenne, *Histoire*; Charles, *La ville*.

17 Ubachs, ‘De Maastrichtse ambachten’, 234.

18 Prak, ‘Corporate politics’, 77. Zie ook Smithuis, ‘Popular movements’, 227-229.

19 Blockmans, *Een middeleeuwse vendetta*.

20 Vercauteren, *Les luttes*, 60-79.

21 Van Uytven, *De geschiedenis*; zie ook Haemers, ‘Commotie’.

22 Wyffels, *De oorsprong*, passim. Zie de uitstekende studie voor Brussel: Vandecandelaere, ‘Een opstand’.

23 Prims, *Geschiedenis*, 24-25. Blockmans, ‘Het vroegste’, 184-185, vermoedt een vergaande betrokkenheid van het Antwerpse hoveniersambacht in deze opstand.

24 De Ridder, ‘Een paleografische en diplomatische studie’, 149.

de uitvaardiging van het charter van Kortenbergh aan dat de macht in het hertogdom bij de gevestigde families lag.²⁵ Overigens is de laattijdige toetreding van ambachtslieden in het stadsbestuur van Doornik op een gelijkaardige manier te verklaren. De stad was een Franse enclave die door de koning sterk onder controle gehouden werd, hoewel de ambachten er zich in de aanvang van de veertiende eeuw evenmin onbetuigd lieten.²⁶

's-Hertogenbosch is een geval apart. Enkele maanden na de Guldensporenslag ontvingen de smeden er als eerste een aparte keure, maar een opstand in 1306 eindigde met een fiasco: de hertog versterkte ook hier zijn greep op de stad. In 1336 echter kregen de dekens van de ambachten een zekere politieke bevoegdheid, die in 1344 uitgebreid werd.²⁷ In de tweede helft van de veertiende eeuw verkregen de dekens van de ambachten het recht om raadslieden aan te stellen, die samen met de schepenen en (door de schepenen verkozen) gezworenen de 'drie leden' van de stad zouden uitmaken. De datum 1336 in de hierboven opgenomen tabel is dus enigszins misleidend omdat de ambachten toen dus *niet* het recht kregen om schepenen te verkiezen. Toch kan dit jaar als een startpunt van de 'corporatieve periode' in de Noord-Brabantse stad worden beschouwd omdat de bevoegdheden van de dekens nadien stelselmatig uitgebreid zijn.

De *renversement des alliances* in Brabant kwam er rond 1360. Na de afkondiging van de Blijde Inkomst en de verovering van Antwerpen door de Vlaamse graaf in 1356, groeide het besef bij hertog Wenceslas (1337-1383) dat de macht van de stedelijke elites te groot was om zelf beleid te kunnen voeren. Toen een nieuwe 'revolutionaire' golf door onze streken waarde – ook in Vlaanderen was het heel rumoerig – liet hij oogluikend toe dat de Leuvense meier Pieter Couthereel (circa 1320-1373) de kant van de ambachten koos. In een bijna geweldloze opstand konden de vakwerkers (met voornamelijk wevers als stoottroepen) de *geslachten* van de macht verdrijven. Terwijl het in Brussel tot een bloedig treffen kwam – omdat de stedelijke elite daar wél op de steun van lokale edelen kon rekenen – vaardigden de Leuvense wevers in een geweldloze machtsvername hun eerste eigen keure uit.²⁸ Het eerste punt ervan waarborgde meteen het zelfbestuur van het ambacht, want voortaan zou het bestuurd worden door zelf gekozen gezworenen die, zo beloofde de oorkonde, niet enkel het ambacht maar ook 'den heere ende der stad orborlyck ende profitelick selen syn'.²⁹ Helaas voor de wevers zocht hertog Wenceslas uit financiële noodzaak later opnieuw toenadering tot de verdreven families. Uiteindelijk zou het tot 1383 duren vooraleer, niet zonder slag of stoot, een compromis uit de bus kwam: de ambachten en families zouden voortaan gezamenlijk de stad besturen. Gelijkaardige organisaties in andere centra konden pas een slag slaan tijdens een periode van een machtsvacuüm aan het hertogelijke hof, zoals het geval was te Brussel tijdens de zwakke regering van Jan IV (1403-1427) in 1421, of te Zoutleeuw en Diest in 1477 tijdens de oorlog met Frankrijk onder Maria van Bourgondië (1457-1482).³⁰ Een ander bijzonder geval is Antwerpen, waar de ambachten niet het recht kregen om schepenen te verkiezen na hun opstand in 1435. Voortaan kon echter één afgevaardigde uit elk van de twaalf ambachtsgroepen de schepenen als raadslieden bijstaan. Ook hier ontstond dus een machtsdeling.³¹

Slotsom is dat, in tegenstelling tot regio's als Vlaanderen en Luik, de gevestigde elite in Brabant doorgaans geruggensteund werd door het centrale gezag in haar streven om de ambachten uit de schepenzetels te houden. De laattijdige toetreding van de ambachten tot Brabantse stadsbesturen is dus aan externe factoren te wijten, namelijk de sterke tegenstand die ze konden ondervinden in hun greep naar de macht. Bijgevolg lijkt het ons niet zo raadzaam de toetreding van ambachten in het stadsbestuur als een graadmeter, laat staan als de enige, te beschouwen om een 'corporatieve periode' te laten inluiden. Beter is het interne factoren in overweging te nemen.

Ambachtshuis van de Mechelse visverkopers. In dergelijke huizen vonden de activiteiten van de vereniging plaats. Ze vormden het symbool bij uitstek van de autonomie die de ambachten in de loop van de middeleeuwen wisten te verwerven (foto van de auteurs)

- 25 Zie daarvoor Van Uytven, 'Het charter'; Haemers en Vannieuwenhuijze, 'Het Charter'.
- 26 Lantschner, *The logic*, 152-168.
- 27 Van den Heuvel, *De ambachtsgilden*, 26-29.
- 28 Van Uytven, 'Peter Couthereel'; Haemers, 'Bloed'; Boffa, 'Réflexions'.
- 29 Stadsarchief Leuven, Oud archief, nr. 4798; zie de gedeeltelijke uitgave: Meulemans, 'De ordonnantie', 18.
- 30 Vrancken, 'United'; Vrancken, *De Blijde Inkomsten*; Van Uytven, '1477 in Brabant'.
- 31 Van Den Nieuwenhuizen, 'Bestuursinstellingen', 468.

Corporatisme voor de corporatieve fase

In tegenstelling tot Wyffels pleiten wij voor een geleidelijke overgangsperiode omdat een aantal kenmerken van het corporatisme duidelijk al aanwezig was in de Brabantse steden vooraleer de ambachten tot het stadsbestuur toetraden: een zekere mate van autonomie, een vergaande vorm van organisatie en in sommige gevallen allicht al zelfbestuur en eigen controle op het lidmaatschap. De *idee* van het corporatisme was duidelijk al wijd verspreid bij aanvang van de veertiende eeuw, maar gezien de hierboven geschetste politieke omstandigheden waren ze nog niet in permanente institutionele structuren uitgemond. Sommige auteurs spreken daarom van een 'proto-corporatieve periode', zoals bijvoorbeeld Jean-Paul Peeters voor Mechelen, omdat daar het weversambacht in 1270 al over eigen statuten beschikte.³² Werden die toen nog in samenspraak van de 'getuigen van het ambacht' met het stadbestuur en de heer van Mechelen afgekondigd, dan stelt het nieuwe interne reglement van 1295 dat het 'bi rade der gesworne ende van den ambachte van den wevers van Mechelen' tot stand gekomen was.³³ De Gulde, dat is de overkoepelende organisatie van de lakenhandelaars (afkomstig uit de stedelijke elite), had weliswaar toen ook zijn zeg gedaan, maar eveneens 'den meesters' en 'de knapen' van de wevers, zoals het document expliciet stelt.³⁴ Het betrof vooral interne regelgeving over de werking van het ambacht, de inschakeling van gezellen in de vereniging en zelfs morele regels over het goed gedrag van de leden.³⁵ Hoe dan ook, vooraleer deel uit te maken van het stadsbestuur was de organisatie van de Mechelse ambachten dus al op corporatieve leest geschoeid.

Hoe zit het met hun kompanen in de 'eigenlijke' Brabantse steden? Het grootste probleem is hier het bronnentekort. Vermoedelijk is de repressie van de jaren 1306-1307 hiervan de oorzaak. Het is namelijk logisch te veronderstellen dat statuten die in de aanvang van de veertiende eeuw tot stand kwamen, vernietigd zijn toen de hertog en zijn lokale facties het beleid opnieuw overnamen. Niet toevallig zijn wel documenten bewaard in Mechelen, waar de ambachten ook na 1306 in het zadel bleven, en niet in Leuven, Brussel enzovoort. Terwijl in het begin van de veertiende eeuw te Vlaanderen en Luik talrijke verhalen over de machtsovername van de ambachten circuleerden, op schrift gesteld werden én bewaard bleven, is dat voor Brabant niet het geval. De zogeheten 'memorieboeken', gedichten en profetieën die bijvoorbeeld de periode van Jacob van Artevelde (1290-1345) bezongen, de wever die het beleid maakte te Gent in de jaren 1340, bestaan niet voor Brabant.³⁶ Misschien is zelfcensuur of zelfs repressie verantwoordelijk voor een gebrek aan Brabantse bronnen? Dat de enige auteur die ons over deze periode inlicht, Jan van Boendale (1279-1350), in negatieve termen spreekt over de opstanden van het begin van de veertiende eeuw, sterkt het vermoeden dat enkel dergelijke opinies via het schrift publiekelijk verspreid werden. De Antwerpse stadsklerk beschouwde bijvoorbeeld de Brusselse 'ghemeente' als 'oovermoedich ende pijllic (kwaadaardig)' en ging uitvoerig in op de glorierijke overwinning van de hertog op het stadsleger van Brussel en Mechelen.³⁷ Ten gevolge van dergelijke eenzijdige benaderingen en de bronnenschaarste blijft het gissen naar de precieze corporatieve praktijken in Brabant in deze repressieve periode, maar het feit dat de hertog bijvoorbeeld in Zoutleeuw in 1307 de financiële en militaire zelfstandigheid van de ambachten beperkte, doet vermoeden dat elke vereniging voordien over statuten beschikte of in ieder geval mondeling overeengekomen regels kende.

Dat de breuk tussen 'pre- of proto-corporatieve' en 'corporatieve periode' genuanceerd moet worden, toont ook de Brusselse casus aan. Strikt genomen konden neringdoeners er pas vanaf 1421 deelnemen aan het bestuur en beschikten ze dus pas vanaf dan over

politieke macht. Een blik op statuten die er reeds in de tweede helft van de veertiende eeuw tot stand kwamen, bewijst echter dat handwerkersverenigingen wel degelijk over een zekere vorm van autonomie en politieke invloed beschikten. Het valt namelijk op dat verschillende van die reglementen *op verzoek* van de vereniging werden toegestaan door het stadsbestuur. Net zoals te Vlaanderen stelden ambachtslieden vaak in een eigen vergadering interne regelgeving op, die nadien in samenspraak met het stadsbestuur tot een officiële oorkonde aanleiding gaf. Daaraan ging een onderhandelingsronde vooraf, die het moeilijk maakt om te achterhalen wie voor welke regel instond, maar ook na 1302 bleef te Vlaanderen zo'n erkenning door het stadsbestuur noodzakelijk.³⁸ Toen op 20 september 1365 de Brusselse timmerlieden hun interne werking officieel boekstaafden, gebeurde dat dus met een stedelijke oorkonde, maar die stelt expliciet dat ze 'overmids verzueck van hen' opgetekend was. Volgens de tekst beschikten de timmerlieden over gezworenen die voor de kwaliteitsgarantie instonden, en onder meer mannen van 'quader famen' uit het ambacht mochten weren, al is het niet duidelijk wie het ambachtsbestuur verkoos.³⁹ Dat ligt in de lijn van de vaststelling van Bram Vannieuwenhuyze, die opmerkte dat verscheidene Brusselse ambachten al sinds 1340 gezworenen hadden die na de opstand van 1360 geregeld bij het (voornamelijk fiscale) beleid van de stad betrokken waren, en (zoals te 's-Hertogenbosch) in samenspraak met de schepenen ordonnanties uitvaardigden.⁴⁰

De lectuur van de ambachtsordonnanties leert nog meer over de organisatie van de verenigingen. In maart 1379 bijvoorbeeld verkregen de Brusselse schiplieden op hun vraag toelating van de schepenen om overtredingen van 'doude ordinaucie ende usagie' te bestraffen. Kennelijk beschikten de schippers reeds over oudere statuten, maar de nieuwe oorkonde laat niet weten wanneer die tot stand kwamen. Buitenstaanders die tegen die vroegere bepalingen in werk van de schippers overnamen, zo stipuleerde de tekst, dienden een boete te betalen die voor een derde het ambacht zelf toekwam.⁴¹ Een gelijkaardige regeling verkregen de slotenmakers het jaar nadien; een derde van de boetes vloeyde naar de kas van de vereniging om 'den voirseide ambachte mede te regeerne'.⁴² Blijkbaar beschikte het ambacht dus al over eigen middelen en kon het nu officieel boetes innen om beleid te maken. De Brusselse meerseniers (kleinhandelaren in gebruiksvoorwerpen) ten slotte vroegen en kregen in mei 1382 van de schepenen een volwaardig statuut dat 'de ghezwoerne ende de goede knapen' zelf opgesteld hadden.⁴³ Kortom, de Brusselse ambachtslieden beschikten over een zekere vorm van autonomie die op basis van corporatieve ideeën tot de gekende structuren had geleid. De uitstekende studie van Blockmans naar de Antwerpse casus toont aan dat ook in de Scheldestad verschillende ambachten reeds op een gelijkaardige corporatieve leest geschoeid waren in het begin van de veertiende eeuw.⁴⁴

32 Peeters, 'De produktiestructuur', 107.

33 Joossen, 'Recueil', 471. In 1270 klonk het 'Dit sijn de statuten ende de ordinancien die gemaect sijn ende geordineert vor mijnhere Gielijs Bertoude van mijns heren halven van Mechelen ende overmids de scepenen ende gesworne ende de dekene ende der guldebruedere van Mechelen ende met den gemeinen getuge sambachts van den weveren' (Ibidem, 462-463). Zie ook Haemers, 'Ad petitionem burgensium'.

34 Joossen, 'Recueil', 473.

35 Zie hierover: Carlier en Stabel, 'Questions'.

36 Dumolyn en Haemers, "'A blabbermouth'".

37 *Brabantsche Yeesten*, dl. I, 429.

38 Haemers, 'Révolte'; Dumolyn, 'De Brugse ambachtsbesturen'.

39 Favresse, 'Les premiers statuts', 58. De discussie over hun verkiezing in Favresse, 'Comment on choisissait'.

40 Vannieuwenhuyze, 'Allen dengenen', 100-103.

41 Favresse, 'Les premiers statuts', 63.

42 Favresse, 'Les premiers statuts', 65.

43 Favresse, 'Les premiers statuts', 69: het betreft regels 'daermede zij haer ambachte bi rade ende goetdunkene van den scepenen ende goeden lieden van der stad regeren, in rasten ende oec in neeringhen houden'.

44 Blockmans, 'Het vroegste', 190.

Zeker binnen de textielambachten waren veel vrouwen aan het werk, in loondienst, maar ook binnen het huisgezin. Op deze miniatuur uit een vijftiende-eeuws manuscript bedient een vrouw het weefgetouw (Collectie British Library te Londen, Royal 16 G V, f. 54v)

Het vroegste Brabantse voorbeeld is Leuven. In het midden van de dertiende eeuw was er overal te lande oproer van wevers en volders. Al in 1242 spraken Antwerpen en Mechelen onderling af om *fullones seu textores* (vollers en wevers) toegang binnen hun muren te weigeren als die in één van de twee steden niet welkom waren.⁴⁵ Misschien ontstond de brandhaard in Sint-Truiden, want daar was toen een conflict tussen de wevers en het abdijbestuur aan de gang. De stad was overigens sowieso al één van de vroegste centra van opkomend corporatisme en allicht een bron van inspiratie voor hun niet al te veraf wonende Brabantse collega's.⁴⁶ Wat er ook van zij, het vermelde verbond zou zich in 1249 tot niet minder dan elf steden uit zowel Brabant als Luik uitbreiden, en in 1274 vervoege de zelfs Gent de alliantie zodat toen de belangrijkste textielcentra uit drie gewesten op die manier rondtrekkende textielarbeiders probeerden te weren.⁴⁷ Nochtans kende Leuven tussendoor een korte periode waarin ambachten over vergaande rechten beschikten die gelijkaardige verenigingen misschien enkel in Sint-Truiden of Luik hadden, namelijk een vorm van zelfbeschikking die hun Vlaamse collega's pas een generatie later zouden bekomen. Op 29 juni 1267 erkende hertog Jan I (1253-1294) namelijk de militaire organisatie van de lokale ambachten. Aan 25 'offici' deed hij toen de verstrekkende toegeving dat ze mochten vergaderen 'quotiens opus habuerint' (letterlijk: telkens als ze werk hadden). De strijd om de troon na de dood van hertog Hendrik III (1231-1261) was namelijk in een factiestrijd te Leuven uitgemond, en zoals zo vaak het geval was in een dergelijk conflict, verbond een partij van de stedelijke elite zich met ambachten om een andere factie van de macht te verjagen. In Leuven heette de winnende factie die van de 'Colneren' die bij monde van Jan I in ruil voor hun trouw de ambachten zelfs het recht verleende om banieren ('standardum') te dragen en klokken te luiden om zich te mobiliseren, weliswaar enkel in overleg met het stadsbestuur, de meier en de hertog. De vrijheid was echter maar van een korte duur, want nadien keerden de kansen in de stad en het hertogdom.⁴⁸

Ruim honderd jaar later lezen we in een opmerkelijke tekst waartoe de strijd om politieke erkenning van de Leuvense ambachten uiteindelijk geleid had. In augustus 1378 maakten de ambachten een verzoekschrift (rekest) aan de hertog over waarin ze hun eisen nogmaals uiteenzetten – kort voordien immers was de burgemeester die ze hadden aangesteld door tegenstanders omgebracht.⁴⁹ Niet enkel eisten de ambachten in de tekst een degelijk bestuur van de stad, een vermindering van de schuldenlast en de publieke kennisgeving van de stadsrekeningen, eveneens wensten ze de bevestiging van enkele fundamentele corporatieve rechten. Eén zin vatte het 'corporatieve programma' mooi samen: het luidde immers dat 'dambachte van der stat henselven regeren selen ende vergaderen alsy willen omme tgemein orbor van der stat'.⁵⁰ Deze 'slogan' veruiterlijkte de belangrijke verzuchting van bestuurlijke en juridische autonomie, maar stelde ook dat het gehele stedelijke lichaam daarbij baat zou hebben. Conform het heersende politieke discours van hun tijd, dat stelde dat het stedelijke lichaam in het algemeen belang (*tgemein orbor*) diende bestuurd te worden, en dus niet in het eigenbelang van de leidende families noch dat van de ambachten alleen, zetten de opstellers van het rekest hun eis kracht bij.⁵¹ Het recht om

45 Joossen, 'Recueil', 394-395.

46 Ook in Luik en Hoei was in 1242 tumult, zie Charles, *La ville*, 294. Over de vroegste conflicten in Sint-Truiden, zie Waerniers, 'Amicitia et seditia'; en die erna: Eersels, 'Tous les chemins'.

47 Het betreft (over de twee verbonden heen) Antwerpen, Zoutleeuw, Nijvel, Brussel, Leuven, Tienen, Diest, Lier en Mechelen; Hoei en Sint-Truiden voor Luik; en Maastricht (dat zowel tot Luik als Brabant behoorde). De aktes van 1249 zijn op verschillende plaatsen uitgegeven, zie bijvoorbeeld Favresse, 'Actes', 410-412. Over de Brabantse stedenbonden, zie ook Haemers, "'L'union'".

48 Cuvelier, 'Documents', 261-263. De context in Cuvelier, 'De oorsprong', 157-60; Van Uytven, *De geschiedenis*, 104.

49 Uitgegeven door Schayes, *Analectes archéologiques*, 358-359, en geanalyseerd in Haemers, 'Bloed', 150-156.

50 Schayes, *Analectes archéologiques*, 359.

51 Lecuppre-Desjardin en Van Bruaene, *De Bono Communi*. Specifiek over Brabant: Avonds, "'Ghemeyn Oirbaer'".

vrij te vergaderen en zelf hun bestuurders te verkiezen zonder inmenging van buitenaf was zowat de belangrijkste verworvenheid van de Leuvense opstand van 1360 in het bijzonder en die van de Brabantse ambachten in de late middeleeuwen in het algemeen. Hoewel al een zekerheid in 1378 konden de ambachten het dus niet genoeg herhalen om daarmee in de naam van het algemeen belang hun strijd te rechtvaardigen. Een ideologisch discours dat natuurlijk niet louter middeleeuws is...

Corporatisme voorbij het compromis

Denken in al te abrupte breuklijnen in de politieke structuren doet niet alleen afbreuk aan achterliggende continuïteiten en regionale overeenkomsten, maar ook aan de aard van het corporatistische gedachtegoed zelf. Politieke historici hebben het corporatisme vaak beschreven vanuit een conflictmodel. Of dat model nu marxistisch of liberaal geïnspireerd was, het leidde ertoe dat de ambachtsgilden in hun politieke strijd werden gezien als naar autonomie strevende organisaties die van onderuit op de bestaande feodale en oligarchische politieke structuren inbeukten, ook al sloten ze strategisch coalities af met andere groepen.⁵² Dat klopt gedeeltelijk, maar de ambachtslieden ijverden niet voor een fundamenteel ander politiek stelsel, laat staan voor één dat wij zouden herkennen als 'democratisch' of 'egalitair'. Ze streefden enkel naar rechten voor de corporatieve verenigingen. Binnen hun vereniging bestonden strikte regels. Hoewel overleg belangrijk was, konden gezellen, knapen, vrouwen en de minder gefortuneerde leden eigenlijk amper op inspraak rekenen. Het middeleeuwse politieke denken was doordrongen van organische metaforen die een dergelijke bestuursvorm rechtvaardigden. De samenleving werd gezien als een lichaam, met een hoofd dat de lede(mate)n bestuurde. De kleinste eenheid was het huishouden, waarvan de vader het hoofd was, maar ook op niveau van de stad, de heerlijkheid of het koninkrijk werd een onderscheid gemaakt tussen hoofd en leden. De steden vormden bijvoorbeeld het derde lid in de statenvertegenwoordiging op het niveau van het vorstendom, naast de aristocratie en de clerus.⁵³ En al deze eenheden dienden te worden bestuurd als een huishouden, zoals een goede huisvader, het hoofd, dat zou doen.

Het grote probleem voor dertiende-eeuwse handwerklieden was dat zij niet werden beschouwd als een deel van de politieke structuren. Steden werden geleid door leden van de geslachten die ook de handel domineerden en de steun genoten van de feodale heer. Veel handwerklieden, vooral in de textielsector, werkten voor deze families. In het kader van het politieke denken van toen konden ze moeilijk legitieme politieke actoren zijn want hun rol bleef ondergeschikt aan die van de afnemers van hun goederen. Onder invloed van antieke denkers zoals Plato en Aristoteles werd handwerk zelfs gezien als in principe incompatibel met een politieke rol. Handwerkers zouden immers deel hebben uitgemaakt van het rijk van de Natuur, waar het politieke noodzakelijkerwijs los van stond.⁵⁴ Vandaar dat handwerk in dertiende-eeuwse keuren soms expliciet werd vermeld als uitsluitend criterium. Een Brugs privilege van 1241-1242 dat in de context van de eerder vermelde troebelen tot stand kwam, stelde bijvoorbeeld dat wie met de handen werkt (*manuoperarius quicumque fuerit*) geen bestuursfunctie kan opnemen. Wie schepen wilde worden diende zich een jaar en een dag te onthouden van handenarbeid (en tot de Vlaamse Hanze van Londen toe te treden als lid).⁵⁵ Het doet denken aan een afkerige reactie van de anonieme auteur van de *Chronique artésienne* die over de Vlaamse ambachten in 1302 schreef: 'Et laissièrent li tisserans à tistre, li tondeur à tondre et li foulon à fouler, et li autre mestier aussi'. Neringdoeners dienden te werken, en zich niet met politiek te bemoeien.⁵⁶

In het licht hiervan zijn de ontwikkelingen in de veertiende en vijftiende eeuw best wel radicaal te noemen.⁵⁷ Ten gevolge van hun successen in de langdurige revoltes werd een vast deel van de zetels voor hen gereserveerd. Naast bekende voorbeelden in het graafschap Vlaanderen zoals het drie-leden-systeem van Gent (waarbij de macht werd gedeeld tussen de geslachten, de wevers en de zogenoemde kleine neringen), kan daarvoor verwezen worden naar Leuven, waar in de veertiende eeuw in verschillende etappen kwam vast te staan dat drie van de zeven leden van de schepenbank vertegenwoordigers van de ambachten zouden zijn, naast vier van de geslachten.⁵⁸ In Brussel werd in 1421 het principe vastgelegd dat de schepenbank zou bestaan uit tien leden van de geslachten en negen vertegenwoordigers van de ambachten (die in negen naties werden gegroepeerd).⁵⁹ Dit principe werd ook doorgetrokken naar andere geledingen, wat in Brussel betekende dat de zogenaamde *Wijde Raad* bestond uit de afgaande leden van de schepenbank aangevuld met de dekens van het lakengilde. Een derde lid bestond uit alle gezworenen van de negen naties aangevuld met de zogenoemde *honderdmannen*, dat zijn de oversten van de milities.⁶⁰ Zoals gezien kende ook 's-Hertogenbosch een gelijkaardige terminologie. In een oorkonde uit 1478 bijvoorbeeld omschreef het stadsbestuur zichzelf als volgt: 'Wij schepenen, geswoeren, raidsluden, die men noemt ledige lude...', met dien verstande dat 'ledige lude' verwees naar de 'lieden van de (drie) leden'. Tot 1525, toen Keizer Karel er een opstand onderdrukte, bleef de invloed van de dekens bij de verkiezing van dat derde lid heel groot.⁶¹

Historici hebben dit vaak gezien als het gevolg van een compromis en een manier om de macht te delen, wat grotendeels ook klopt. Maar het is ook het gevolg van een diepgeworteld organisch-corporatief denken, waarin het stedelijke politieke lichaam wordt gezien als bestaande uit ledematen – families enerzijds, verenigingen van handwerklieden anderzijds. Het verschil met de voorafgaande situatie is dat ambachten voortaan ook deel uitmaakten van het politieke lichaam en dat dat lichaam bijgevolg pluriformer werd. De kleine oligarchische elite die voorheen de stad als politieke entiteit en huishouden belichaamde, moet dit hebben ervaren als het ontstaan van een veelhoofdig monster,⁶² maar ondenkbaar was de nieuwe conceptie van een politiek lichaam allerminst. Het was min of meer in lijn met de ideeën van John van Salisbury (1120-1180) en Marsilius van Padua (1275-1342). Laatstgenoemde pleitte bijvoorbeeld in zijn *Defensor Pacis* voor de inclusie van meerdere gespecialiseerde groepen, waaronder producerende handwerklieden, en dus voor een samengesteld politiek lichaam.⁶³ De historicus die het verschil tot dusver het meest adequaat heeft geschetst, is Anthony Black, die de corporatieve traditie ten noorden van de Alpen afzette tegen de republikeinse traditie zoals die in de bekende Italiaanse stadsstaten was ontstaan.⁶⁴

52 Boone en Prak, 'Rulers'. Een Europees perspectief in Schulz, *Denn sie lieber*; Cohn, *Lust*.

53 Zie algemeen Blockmans, *Metropolen*, 316-323; Hoppenbrouwers, 'Middelieuwse medezeggenschap'.

54 Lis en Soly, *Worthy efforts*, hoofdstuk 1, vnl. 14-16.

55 Dumolyn, 'The vengeance', 266; Dumolyn en Haemers, 'Reclaiming', 161-188.

56 *Chronique artésienne*, 36.

57 De volgende alinea's zijn grotendeels gebaseerd op hoofdstuk 2 van De Munck, *Guilds*.

58 Cuvelier, *Les institutions*, 210; Jacobs, 'De ambachten', 560; Haemers, 'Bloed', 160.

59 De schepenbank bleef wel bestaan uit de zeven schepenen (die recht spraken). Daarnaast kwamen er twee burgemeesters (één uit de geslachten, één uit de ambachten) en zes raadslieden (allen uit de ambachten). Deze vijftien 'mandatarissen' werden de wet-houders of kortweg 'de wet' genoemd. Het aantal negentien (tien plus negen) wordt pas verkregen als ook de vier rentmeesters zijn toegevoegd, maar die maakten in theorie geen deel uit van de wet.

60 Des Marez, *L'organisation*, 379-380, 383; Van Honacker, *Lokaal verzet*, 93-135. Zie ook Vannieuwenhuijze, 'Urban territories'.

61 Van den Heuvel, *De ambachtsgilden*, 280; Cöp, *Het spel*, 60-63, 116-131.

62 Vergelijk Keller, '"Kommune"', 606; Genet, 'Political theory', 25.

63 Nederman, *Community*, 61; Bass, 'The metaphor', 201-213.

64 Black, *Guild & state*, 86-95. We mogen niet vergeten dat in sommige Italiaanse steden, zoals in Firenze, een soort van 'consensus-politiek' ontstond, zoals John Najemy schreef. Die bestond erin dat de rijkere elite er met de *popolo minuto*, en ook vaak handwerkers, gezamenlijk het beleid maakten (Najemy, *A History*, 182-187).

Vleeshouwers aan het werk in hun atelier (onder) en op de markt, in de marge van een laatmiddeleeuws manuscript uit de Lage Landen (Collectie British Library te Londen, Add. Ms. 232, f. 201v)

Het feit dat het hier om meer gaat dan een compromis tussen belangengroepen en het resultaat van verschuivingen in economische en militaire macht, blijkt uit een dieptelezing van de kiesstelsels en besluitvormingsmechanismen. Het is bekend dat zeer complexe en getrapte systemen tot stand kwamen waarin de rol van ambachten, aristocratische elites en de feodale heren op zeer geraffineerde manier kon worden afgebakend en verfiind. In Brussel presenteerden de gezworenen van de naties een lijst van drie kandidaten per natie aan de zittende wethouders, die er een burgemeester, twee rentmeesters en zes raadslieden uit kozen om die groepen te vertegenwoordigen. De burgemeester van de geslachten werd verkozen door de gezworenen van de naties, uit een lijst van drie opgesteld door de schepenen van de patriciërs. In de verkiezing van deze burgemeester waren dus twee commissies betrokken, namelijk de zittende schepenen en de gezworenen van de ambachtsgilde. Hetzelfde gold voor de vertegenwoordigers van de ambachten, die werden verkozen in een procedure waarin zowel de zogeheten *gezworenen* als de zittende schepenen betrokken waren.⁶⁵ In Leuven werden de zeven magistraten eveneens in een getrap en gekruist systeem verkozen. De niet-patricische leden van het lakengilde verkozen er samen met de leden van de tien naties de vertegenwoordigers van de geslachten. Tegelijk nomineerden ze drie leden uit de eigen groep, waaruit de geslachten vervolgens de vertegenwoordigers van de niet-patricieërs konden kiezen. Een dag later kozen de vertegenwoordigers van de patricieërs vervolgens een burgemeester uit de verkozen niet-patricieërs en vice versa.⁶⁶ Op het niveau van de raadsleden kwam een vergelijkbaar gekruist systeem tot stand.

Dergelijke systemen dienden vorm en invulling te geven aan een corporatieve conceptie van het politieke lichaam. Deze systemen hadden niet alleen een pacificerend en integreerend effect, ze hielden tegelijk ook de bestaande corporatieve groepen bewust in stand. Loting kwam soms voor, maar dan enkel op het niveau van de groep, niet op het stedelijke niveau, zoals dat tot in de veertiende eeuw in een aantal Italiaanse stadstaten het geval was.⁶⁷ Sommige Brabantse steden kenden ook geografische omschrijvingen die als een apart onderdeel van het stedelijke lichaam functioneerden, zoals te Brussel en Leuven. Wijken konden er dan bijvoorbeeld zelf kapiteins (*conincstavels* of *honderdmannen*) aanstellen die een zekere militaire of politionele bevoegdheid hadden, vaak om een stuk stadsmuur te bewaken, soms samen met troepen uit de ambachten.⁶⁸ Opmerkelijk is dat deze honderdmannen de leiding namen tijdens de protesten van gewone ambachtslieden toen zij in 1477 de stijgende oligarchisering van de ambachten aanklaagden. In dat jaar vond namelijk in zowat alle steden van de Nederlanden een opstand plaats om een einde te maken aan het beleid van de gehate hertog Karel de Stoute (1433-1477) en de op zijn last aangestelde schepenen. De opstand werd aanvankelijk geleid door de stedelijke elite, maar in de loop van het protest ondervonden zij tegenstand van de stadsbevolking, die eigen eisen op tafel legde. Onder meer de Leuvense hoofdmannen gebruikten toen hun militaire macht om toegevingen af te dwingen (zie verder). In kleinere Brabantse steden zoals Diest en Tienen zou dat protest tot de opname van de ambachten in het bestuur leiden.⁶⁹ Toch verliepen die opstanden alweer volgens het corporatieve model: de opstandelingen eisten op basis van hun collectiviteit toegang tot de bestaande structuren; ze wensten die allerm minst af te schaffen.

65 Favresse, *L'avènement*, 226-227; Des Marez, *L'organisation*, 379; Van Uytven, 'Beroering', 178; Van Honacker, *Lokaal verzet*, 95.

66 Verhavert, *Het ambachtswezen*, 98-99.

67 Waley, *The Italian City-Republics*, 63; Théry, 'Moyen Âge', 673; Monahan, *Consent*, 152-153.

68 Van Uytven, 'Stedelijke openbare diensten', 27-28. Zie ook Vannieuwenhuijze, 'Allen dengener', 102.

69 Van Uytven, '1477 in Brabant'.

De strijd tussen verschillende belangen en groepen resulteerde uiteraard in compromissen die afhingen van machtsverhoudingen, maar de manier waarop die compromissen hun beslag kregen, was tot in de kern schatplichtig aan een denken waarin de groep – of dat nu een geslacht was of een corporatie – en niet het individu de basis van politieke participatie vormde. Dit denken hadden de geslachten en de corporaties met elkaar gemeen, allicht zonder het goed te beseffen. Uiteraard was er wel een spanning tussen een enerzijds meervoudig-corporatieve en anderzijds oligarchisch-republikeinse invulling, maar beide groepen waren het erover eens dat politieke participatie verliep via lidmaatschap van een groep (familie of corporatie). Binnen die groepen maakte het dan, althans in theorie, niet uit wie werd afgevaardigd om de groep te vertegenwoordigen – of beter: te belichamen. Rotatiesystemen en wachttijden dienden te vermijden dat een bepaalde groep, familie of cluster van families de bestuursfuncties domineerden. Brussel introduceerde al in 1356 een rotatiesysteem voor de verdeling van de schepenzetels voor de patriciërs. Binnen de naties werd in 1422 een rotatiesysteem geïntroduceerd.⁷⁰ Het valt daarbij op dat groepen die vaak als exclusief worden beschouwd, vanuit een corporatief gezichtspunt juist meer egalitair waren. Dat was althans het geval in Gent, waar Johan Dambruyne heeft vastgesteld dat de rotatie het grootste was in gesloten erfelijke groepen zoals de vrije schippers, de vleeshouwers en de schipmakers. In de periode 1506/1507-1511/1512 verkozen de vrije schippers bijvoorbeeld elk jaar een nieuwe deken; geen enkele deken kwam in die jaren twee maal voor.⁷¹ Dat de meeste vleeshouwers er tot dezelfde hogere inkomensklasse behoren, is daar uiteraard niet vreemd aan.

Natuurlijk verschuilen de gouverneurs van de ambachten zich soms achter die corporatieve ideologie om de interne sociale ongelijkheid of politieke onenigheid te maskeren. Voor vleeshouwers is het bijvoorbeeld bekend dat zij restrictief omgingen met de rechten van knapen, en dat ook vrouwen weinig inspraak hadden in hun vereniging.⁷² Het vermelde protest uit 1477 leert ook dat vele ambachtslieden zich in de loop van de vijftiende eeuw steeds minder vertegenwoordigd voelden door de gegoede klasse die in stijgende mate de functies in de verenigingen cumuleerden. Van Uytven noemde dit de ‘plutocratie’ in de ambachten.⁷³ Tekenend is bijvoorbeeld dat de Antwerpse ambachtsbesturen samen met de schepenen in april 1477 – het heetst van de strijd – een verbod uitvaardigden voor poorters en ambachtslieden om een vergadering te beleggen zonder hun medeweten; zo’n vorm van ‘rebellichey’ zou streng bestraft worden.⁷⁴ Een dergelijke veroordeling liet toe de overtreder in kwestie als een politieke vijand te beschouwen van de hele corporatieve gemeenschap.⁷⁵ Voorbeelden van exemplarische bestraffingen waarin een individu de rekening gepresenteerd kreeg voor zo’n ongehoorzaam gedrag zijn legio. In Tienen bijvoorbeeld riep Antoon Oedens op een bijeenkomst van het kleermakersambacht in de Minderbroederskerk tijdens de opstand van 1477: ‘Wat hebben wij mit deser vergaderingen te doene, laet ons in den hoop slaen!’ Hij kreeg een zware boete, net als Wouter van Karlewijk die door (radicale?) ambachtslieden tijdens het oproer als nieuwe deken van de smeden was aangesteld, omdat hij had geroepen: ‘Ic woude dat wij hadden onse privilegien ende tghene dat wij begheren ende dat het my gecost were uut mijnder borssen 10 gulden.’⁷⁶ Deze voorbeelden tonen aan dat ambachtslieden niet ongestraft hun bestuurders publiekelijk konden bekritisieren. Dat gewone vakwerkers niet zo vaak de kans kregen om hun stem te laten horen, lezen we tot slot in een Leuvens privilege dat op 29 mei 1477 door hertogin Maria bekrachtigd werd. In ruil voor steun voor de oorlog tegen Frankrijk had ze moeten toestaan dat de gezworenen van de ambachten niet langer alleen konden beslissen over zaken die hen door de stadsraad werden voorgelegd. Voortaan zouden de honderdmannen (‘hondertste mannen’ in de akte)

gezamenlijk met de ambachtsgezworenen vergaderen, en in het geval van onenigheid mochten de ambachtsgezworenen geen standpunt aan de stadsraad overmaken. Bovendien werd het de honderdmannen toegestaan om voortaan aan de vergaderingen van de stadsraad deel te nemen.⁷⁷ Deze honderdmannen behoorden niet tot de ambachten, maar tot wijkbesturen die door de bevolking waren verkozen. Hun eis tot een grotere inmenging in bestuurszaken getuigt van een zekere onvrede van de stadsbevolking met de manier waarop politieke vertegenwoordiging in de stad functioneerde.

Het blijft een open vraag in welke mate de ideologie van het corporatisme interne onenigheid toedekte. Onderzoek suggereert dat het onderscheid tussen stemmen in consensus of via meerderheid van stemmen moeilijk te maken was, wegens het rituele karakter van de procedure, de symbolische macht van de *sanior et major pars* van de groep, en de druk op dissidenten om zich aan de dominante groep te conformeren. Het zoeken naar een strikt onderscheid tussen kiezen en aanstellen of tussen *top down* en *bottom up* beslissen is allicht een moderne reflex, die in de periode voor de zeventiende eeuw grotendeels afwezig was. Maar dat kon natuurlijk niet verhinderen dat er onenigheid was. Voor de vroege Italiaanse stedelijke communes en zestiende-eeuws Lyon is vastgesteld dat beslissingen vaak unaniem dienden te worden genomen en dat minderheidsposities vaak snel werden verlaten om dit te bereiken.⁷⁸ Het is tegen die achtergrond niet verwonderlijk dat – opnieuw in 1477 – ambachtslieden eisten om vrijuit hun mening te kunnen geven op de vergaderingen van het ambachtsbestuur of de stadsraad. In Leuven hoopten de gezworenen en honderdmannen toen namelijk ‘ombeschaempt’ te kunnen spreken.⁷⁹ In ’s-Hertogenbosch dwongen de deken van de ambachten in datzelfde jaar van het stadsbestuur af dat zij niet gestraft konden worden voor ‘woerden oft redenen die zy in den raide spreken oft te kennen geven’.⁸⁰ Vermoedelijk was ook op andere momenten politieke onenigheid of dissidentie schering en inslag in de politieke geschiedenis van de ambachten, maar dat betekent natuurlijk niet dat er een anti-corporatief discours gevoerd werd. Eerder evolueerde het corporatieve gedachtegoed zelf.

Modernisering en de uitvinding van een corporatieve traditie

In de zeventiende eeuw vinden we sporen van het ontluiken van een moderne conceptie van representatie, waarbij het aantal hoofden eerder dan de wil van een groep telt. In 1649 argumenteerde de toenmalige deken van de Antwerpse meerseniers Andries Cobbe in de Maandagse Raad dat zij daar niet aanwezig waren als ‘jongers, maar als mannen, voix voor

70 Favresse, *L'avènement*, 139-144; Van Uytven, ‘Beroering’, 178.

71 Dambruyne, *Corporatieve middengroepen*, 284-5.

72 Deligne, Billen en Kusman, ‘Les bouchers bruxellois’. Vrouwen werden weliswaar toegelaten in het Leuvense vleeshouwersambacht, maar hun bewegingsvrijheid bleef al bij al beperkt, zie Vandeweerd, ‘Van den vleeschouweren’.

73 Van Uytven, ‘Plutocratie’.

74 Génard, *De gebroeders*, 54. Gelijkaardige ordonnanties werden ook in het veertiende-eeuwse Mechelen en Leuven afgekondigd, zie Haemers, ‘Commotie’, 86-87; Haemers, ‘Bloed’, 162-165.

75 Het was een beproefde tactiek, zie bijvoorbeeld Hawes, ‘The urban community’, 375-376.

76 Algemeen Rijksarchief, Fonds Rekenkamers, nr. 12680 (28/6/77-28/6/78), 205r-v. Voor gelijkaardige voorbeelden, waaruit blijkt dat ook vrouwen regelmatig verbaal geweld gebruikten tegen de schepenen en de oversten van hun ambacht, zie Haemers en Delameillieure, ‘Women’.

77 Cuvelier, ‘Documents’, 298.

78 Monahan, *Consent*, 137-138; Fargeix, ‘La querelle’.

79 Het luidde: ‘ende sullen die geswoirenen van elcken ambachte metten voirescreven huere hondertsten mannen moegen geven ende seggen huere goetduncken ombegrepen ende ombeschaempt’ (Cuvelier, ‘Documents’, 298-299).

80 Van den Heuvel, *De ambachtsgilden*, 272. Zie ook Cöp, *Het spel*, 60-63, 116-131.

voix, ende man voor man'.⁸¹ Cobbe vermengde daarmee een sterk paternalistische visie op representatie met, al was het maar in de kiem, een idee van *one man, one vote*. In dezelfde context – een context van een oligarchisch stadsbestuur en een steeds moeilijker toegang van gemene lieden tot politieke posities – argumenteerden de vertegenwoordigers van de meerseniers dat zij het beste geplaatst waren om *de gemeynte* te vertegenwoordigen omdat zij door hun dagelijks contact de geest van de mensen kenden.⁸² In die argumentatie zijn kennis en expertise eerder dan lidmaatschap doorslaggevend en ook dat is niet toevallig. Op dat moment werd immers aan ambachtslieden de toegang tot de zogenoemde 'Privilegekom' ontzegd, omdat ze de stedelijke keuren en charters die daarin bewaard werden toch maar verkeerd zouden begrijpen.⁸³ Daarmee waren de ambachtslieden terug naar af en werd hen opnieuw de rationaliteit ontzegd om aan politiek te doen.

De oorzaken van deze evolutie zijn niet te herleiden tot verschuivende machtsbalansen. Enerzijds waren er uiteraard processen van oligarchisering, die op hun beurt samenhangen met een groeiende staatsvorming en het beknootten van de macht van zowel steden als ambachtsgilden. Dit was niet alleen in vijftiende- en zestiende-eeuws Gent het geval maar in de gehele Zuidelijke Nederlanden en ook daarbuiten, in grote delen van Europa. Anderzijds was oligarchisering echter ook een proces binnen de ambachtsgilden zelf. Zoals opgemerkt door Johan Dambruyne en Harald Deceulaer werden bestuursfuncties vaak in toenemende mate uitgeoefend door een elite. Dat is onder meer vastgesteld voor de Brusselse kleermakers, waar de 294 te verdelen mandaten in de periode 1712-1791 werden verdeeld onder 61 personen.⁸⁴ Dit proces was op dat ogenblik ook al lang niet meer nieuw. In 's-Hertogenbosch was het bijvoorbeeld al aan de gang vanaf eind zestiende eeuw.⁸⁵ In Antwerpen klaagden de gewone meester-kleermakers al in 1579 dat ze geen stem hadden in de verkiezing van de dekens, en in 1600 bleek inderdaad dat de nieuwe dekens door de zittende dekens werden aangewezen, tot ergernis van andere meesters.⁸⁶

Sociaaleconomische historici hebben daarbij aangetekend dat dit oligarchiseringsproces vaak samenhang met economische concentratie-tendensen en dat het de rijke actoren waren die de ambachtsbesturen gingen domineren. Dat was bijvoorbeeld het geval in het eerder genoemde Antwerpse meerseniersambacht, waar het bestuur werd gedomineerd door de grotere handelaars, waaronder nogal wat zijdehandelaars, die bovendien via huwelijk met de politieke elite van de stad verbonden waren.⁸⁷ Maar er is opnieuw meer aan de hand. Op de achtergrond speelde ook een proces van de-corporisering, waarin niet alleen de macht van ambachtsgilden werd beknot, maar waarin het stedelijke politiek lichaam *tout court* steeds minder in corporatieve termen werd gedacht. Op lange termijn veranderde het verticale corporatieve systeem in een gelaagd-horizontaal systeem waarin een bestuurlijke elite zich specialiseerde en, ook op stedelijk niveau, zich afscheidde van het gemeen – inclusief de middengroepen.

Dit proces speelde zich eveneens binnen de ambachten af, en het was bovendien niet alleen een proces van exclusie. Veel meesters onttrokken zich aan het corporatieve kader, of in ieder geval aan de verplichtingen die het met zich mee bracht. Minstens van de vijftiende eeuw af – en in toenemende mate in de zestiende eeuw – klaagden ambachtsbesturen steen en been over de afwezigheid van leden op collectieve activiteiten zoals maaltijden, processies of de begrafenis van een medelid.⁸⁸ De Brusselse timmerlieden stelden al in 1411 een boete in voor wie niet opdaagde op de begrafenis van een medelid en enkele generaties later al zou het absenteïsme zo wijdverspreid geweest zijn dat het bestuur er vaak alleen voorstond.⁸⁹ Tegen de zestiende eeuw was de situatie in de ogen van veel ambachtsbesturen werkelijk dramatisch. In 1539 legden de Brusselse kopersmeden een rekwest voor aan de

magistraten waarin ze vroegen om de boetes te verhogen omdat ze naar eigen zeggen alleen achter de toortsen aanliepen tijdens processies en ommegangen.⁹⁰ In de zeventiende eeuw zou het in Antwerpen heel normaal geweest zijn dat enkel nog het bestuur meeliep.⁹¹ Ter preventie ervan werden steeds hogere boetes opgelegd, zoals de Leuvense bakkers deden in 1618, nadat slechts een derde van de leden was komen opdagen.⁹² Veel lijkt dat echter niet te hebben uitgehaald.

Ambachtslieden onttrokken zich ook aan opnemen van bestuursfuncties en waren bereid daar een hoge prijs voor te betalen. Bij de Antwerpse meerseniers liep de boete daarvoor op tot maar liefst honderd gulden.⁹³ Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de solidariteitsmechanismen binnen de ambachtsgilden onder druk stonden. In de vijftiende en zestiende eeuw werden in de schoot van ambachtsgilden vaak zogenoemde armbussen opgericht, maar eerder dan een uiting van toenemende solidariteit moet dit worden gezien als een manier om solidariteit juridisch op te leggen. Het oprichten van armbussen ging gepaard met de verplichting om extra bijdragen te betalen, bij toetreding en vervolgens jaarlijks, en het diende om de financiële problemen op te lossen waarmee vakverenigingen worstelden.⁹⁴ Tegelijk legde het bestuur nauwkeurig vast wie precies recht had op steun, hoeveel en onder welke voorwaarden. Zo maakte het niet alleen een onderscheid tussen arbeidsongeschiktheid wegens een ongeval en ziekte enerzijds en als gevolg van roekeloos gedrag of dronkenschap anderzijds, maar bepaalde het ook hoeveel meesters precies zouden krijgen, dan wel hun vrouwen of weduwen, en welke wachtperiode ze in acht dienden te nemen na hun inschrijving.⁹⁵ Dit wijst eveneens op een bureaucratische benadering en op een juridisering van verplichtingen die voorheen werden gevat met de termen 'liefde' en 'vriendschap'. Volgens Antony Black was de gildenethiek ten noorden van de Alpen gebaseerd op waarden als broederschap, vriendschap en wederzijdse hulp, terwijl in de republikeinse traditie eerder persoonlijke vrijheid, juridische gelijkheid en individuele onafhankelijkheid centraal stonden.⁹⁶ Maar die gildenethiek stond ten minste sinds de zestiende eeuw al sterk onder druk, en werd wellicht vaak alleen nog binnen het bestuur van ambachten gecultiveerd.

Het afkalven van de gildenethiek had mogelijk, al was het maar ten dele, religieuze oorzaken.⁹⁷ De broederlijkheid was sterk gebaseerd op de caritas-idee: mensen zorgden voor elkaar omdat ze met elkaar en met God waren verbonden door hun ziel. De gezamenlijke missen, het eren van een patroonheilige en het collectief begraven van een medebroeder hielden deze idee in stand. Religieuze transformaties zetten dit echter onder druk. Het is genoegzaam bekend dat de Reformatie zich niet enkel verzette tegen het vereren van heiligen

81 Van Elsacker, "'Secretelĳck opgegeten'", 151.

82 Van Elsacker, "'Secretelĳck opgegeten'", 143-144.

83 Van Elsacker, "'Secretelĳck opgegeten'", 156.

84 Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 353.

85 Cōp, *Het spel*, 116-119.

86 Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 355.

87 Van Elsacker, "'Secretelĳck opgegeten'", 136, 138-41.

88 Voorbeelden in De Munck, *Guilds*, hoofdstuk 5.

89 Des Marez, *L'organisation*, 422-424, 429-439.

90 Des Marez, *L'organisation*, 436-437.

91 Van Elsacker, "'Secretelĳck opgegeten'", 138.

92 Verhavent, *Het ambachtswezen*, 53.

93 Deceulaer, *Pluriforme patronen*, 119-20.

94 De Munck, 'Fiscalizing solidarity'.

95 Voorbeelden in Huys, *Duizend jaar*. Zie verder ook Van Leeuwen, 'Guilds'.

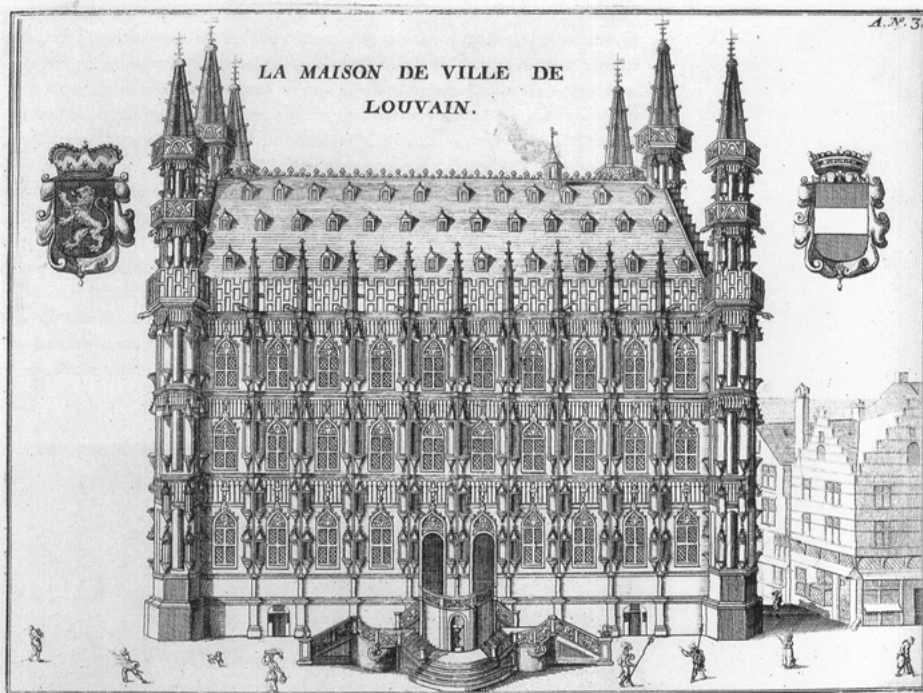
96 Black, *Guild & State*.

97 Deze alinea is gebaseerd op De Munck, *Guilds*, hoofdstuk 5.

en tegen de in de ogen van vele protestanten al te copieuze maaltijden en feesten van gilden en andere broederschappen, maar ook een meer individuele relatie met God propageerde. Solidariteit bleef belangrijk, maar op een andere manier, niet langer verbonden aan de collectieve rituelen van een broederschap. We moeten er ons daarom ook voor hoeden de calvinistische republieken te zien als een heropleving van het corporatieve gedachtegoed. Het is zeker waar dat corporatieve groepen sterk vertegenwoordigd waren in de opstanden en dat revoltes meer frequent waren in steden waarin gilden sterk politiek verankerd waren, zoals 's-Hertogenbosch, Antwerpen en Gent.⁹⁸ Ambachtsmeesters, die streefden naar de herinvoering van ambachtelijke representatie, corporatieve autonomie en het erfelijk meesterschap waren oververtegenwoordigd onder de opstandelingen.⁹⁹ En het klopt ook dat in bijvoorbeeld de Gentse calvinistische republiek een aantal maatregelen werd teruggedraaid die de macht van de gilden voorheen hadden gekortwiekt. De klok werd er voor een groot stuk (tijdelijk) teruggedraaid in 1577. Maar tegelijk lijken de calvinistische republieken ook een stap te hebben gezet in de richting van een meer oligarchisch-republikeinse invulling van het stedelijke lichaam.

Naast Gent was dat althans in Antwerpen het geval. Enerzijds vergaderde in de Scheldestad de Brede Raad frequenter dan ooit na 1577. Dit orgaan was samengesteld uit de magistraten, de oud-schepenen en/of de hoofdmannen van de poortერი, de wijkmeesters en ten slotte de vertegenwoordigers van de ambachten, maar het kwam voorheen slechts sporadisch samen, enkel op initiatief van de schepenen.¹⁰⁰ Tijdens de Antwerpse calvinistische republiek evolueerde het echter naar een bijna permanente vergadering, die bovendien in consensus besliste. De traditionele elite moest de aanwezigheid dulden van een nieuwe elite in de schepenbank, bestaande uit handelaars en universitair getrainde calvinisten.¹⁰¹ Tegelijk stonden corporatieve visies onder druk van mercantiele concepties van stedelijk republicanisme. In 1578 kwamen acht 'kolonels' aan het hoofd van de stad te staan, die allemaal uit het handelsmilieu stamden.¹⁰² Dit resulteerde in conflicten met de Brede Raad, die verder gingen dan een belangenconflict tussen producerende groepen en handelaars. Het politieke denken was geëvolueerd, met als gevolg dat ook na 1585, toen het opnieuw katholieke stadsbestuur een beroep deed op de ambachten om z'n gezag te herstellen, het oligarchische karakter van het stadsbestuur en de ambachten niet werd teruggedraaid. Zoals eerder in dit artikel gezien namen de klachten daarover enkel maar toe.

Vanaf begin zeventiende eeuw bleven de ambachten voorgoed in het defensief gedrongen. De politieke invloed die ambachtslieden hadden via brede raden en systemen van veto-recht werden, vaak met behulp van de centrale overheid, systematisch beknot. In Brussel bijvoorbeeld concentreerde het eerste lid van het bestuur voortaan de macht.¹⁰³ In Leuven werd de algemene vergadering van de machtige brouwers, waarin een driehonderdtal leden zitting hadden, vervangen door een kleiner consortium, aangesteld door de burgemeester en de schepenen.¹⁰⁴ Op elk niveau speelden zich concentratietendenzen af en werd de inspraak van gewone leden beknot. Eerder dan echte revoltes met militaire middelen vielen de ambachtsgilden nu terug op drukingsmiddelen zoals het weigeren in te stemmen met belastingen of 'opinie' te vormen, of het bezetten van de kamers waarin ze beraadslaagden, zoals in het stadhuis.¹⁰⁵ En wanneer het toch nog tot een gewelddadig treffen kwam, liep dat voor de ambachtsgilden faliekant af. Op het eind van de zeventiende eeuw stelden de Brusselse naties voor om de accumulatie van mandaten te beperken en een wachtperiode voor uitgaande schepenen in te stellen, maar dat was niet succesvol. Het conflict escaleerde en eindigde uiteindelijk met de publieke onthoofding van de befaamde deken en rebel-leider Frans Anneessens in 1719.¹⁰⁶

Het in 1448 opgetrokken stadhuis van Leuven vormde de inzet van de strijd van de ambachten; de toegang tot de schepenzetels verleende hun de macht om het beleid in de stad bij te sturen (uit: M. Heirman en J. Staes, *Het stadhuis van Leuven*, Tielt 1997, 59)

Ook dit moet echter niet worden begrepen vanuit het kader van een zwart-wit tegenstelling tussen corporatisme en centralistische of oligarchische belangen, laat staan als een verschil tussen corporatistische en moderne vormen van vertegenwoordiging en inspraak. De ideeën van ambachtslieden evolueerden immers ook en incorporeerden meer moderne noties. Behalve de idee van *one man, one vote* dook, in de achttiende eeuw, ook het idee van 'natuurlijke rechten' op. En in pleidooien voor het recht om mee te besturen, werden verwijzingen naar lidmaatschap of deugdelijkheid ingeruild voor het argument dat gewone ambachtsmeesters daarvoor het meeste geschikt zijn omdat alleen zij de nodige technische expertise bezitten. Dat blijkt uit onderzoek naar de vertogen van ambachtsleden in achttiende-eeuws Mechelen, waarin tegelijkertijd ook de kiemen van een soort 'uitvinding van een corporatieve traditie' te vinden zijn.¹⁰⁷ Om hun vraag naar medebestuur hard te maken, verwezen de meesters immers naar het oude broederschap van Sint Elooï, toen het vanzelfsprekend geweest zou zijn dat beslissingen werden genomen bij 'convocatie van geheel het ambacht' en 'dat de dekens zijnde de representanten van de supposten door de selve

98 Marnef, 'The towns', 90.

99 Dambruyne, 'De middenstand'.

100 Boumans, *Het Antwerps stadsbestuur*, passim; Van Elsacker, "'Secretelijck opgegeten'", 136-138.

101 Marnef, 'The process', vnl. 29-30.

102 Marnef, 'Brabants calvinisme', 14; Marnef, 'The towns', 94-95, 99.

103 Van Honacker, *Lokaal verzet*, 224.

104 Van Honacker, *Lokaal verzet*, 186.

105 Van Honacker, *Lokaal verzet*, passim.

106 Van Honacker, *Lokaal verzet*, 123-131, 136.

107 Zie daarvoor ook Van Honacker, 'De politieke cultuur', vnl. 187-191 en Jacobs, 'Zonder twijfel'.

gekozen worden'.¹⁰⁸ De dekens van de ambachten, die op dat ogenblik vaak het beroep zelfs niet meer uitoefenden, hanteerden dan weer een meer exclusief oligarchisch-republikeins vertoog over zelfbestuur – precies het soort denken waartegen in de late middeleeuwen zo hard was gestreden.

Conclusie

Alleen al het laatste voorbeeld toont aan dat het in de middeleeuwen ontstane corporatieve gedachtegoed lang een inspiratiebron is gebleven voor latere generaties.¹⁰⁹ Uiteraard evolueerden corporatieve ideeën, of werden ze vervormd of zelfs misbruikt om een bepaalde politieke positie te rechtvaardigen of onenigheid te verdoezelen, maar dat doet niets af aan de vaststelling dat ze bij grote groepen van de bevolking, en vooral bij handwerkers natuurlijk, voortdurend enthousiasme losweekten. Allerlei omstandigheden hebben de tenuitvoerlegging van corporatieve ideeën en de vertaling ervan in instellingen van politieke vertegenwoordiging en bestuursorganen verhinderd, zoals lokale factoren voor een ongelooflijke diversiteit aan ambachtsorganisaties hebben gezorgd. Een constante was echter hoe dan ook de verzuchting naar de politieke erkenning van het collectief waartoe een individu behoorde. Vanuit die entiteit hoopte hij – en allicht ook zij, maar naar gender en ambachten is zeker wat Brabant betreft nog verder onderzoek nodig¹¹⁰ – invloed te kunnen uitoefenen op het beleid in het bijzonder en een rol van betekenis te kunnen spelen in de samenleving in het algemeen. Het corporatieve orgaan waartoe een ambachtsman behoorde, gaf hem een bepaalde identiteit en een maatschappelijke positie waaruit hij essentiële rechten putte. Het kwam er dus op aan om als collectief gehoord te worden door bestuurders, net zoals dat voor veel organisaties van vandaag het geval is.

Het is daarom van groot belang om de roep om politieke participatie, inspraak en representatie te begrijpen vanuit het denkkader van toen. Wat ons overzicht aantoon, is dat niet alles verklaard kan worden in termen van politieke en militaire macht (die op zijn beurt gebaseerd is op economische en financiële slagkracht). Het genereren van macht was een voorwaarde om gehoord en ernstig genomen te worden, maar de manier waarop de erkenning van de belangen van handwerkers zijn beslag kreeg, was erg afhankelijk van het politieke denken. In onze casus was dat denken door en door organisch-corporatief – en in die zin niet eens zo heel verschillend van het denken van de gevestigde elites. Dat is zeker ook het geval in vergelijking met veel andere Europese regio's, waar vaak een meer oligarchisch-republikeins model dominant was.

Dit is ook belangrijk voor een goed begrip van de evolutie op lange termijn, die kan worden beschreven als het verdwijnen van dit organisch-corporatief denken, althans vanaf de zestiende eeuw. Traditioneel verklaarden historici deze evolutie vanuit een conflict-model dat focust op oligarchisering en staatsvormingsprocessen, processen die vaak eveneens werden teruggevoerd op de accumulatie van economische, politieke en militaire macht. Vanuit die visie kregen rijke elites de bovenhand. Dat klopt, maar wat opvalt is dat het corporatieve gedachtegoed ook verdween binnen de organisaties zelf. Enerzijds hielden ambachtslieden op zich te identificeren met en te engageren in het collectief, anderzijds articuleerden ze geleidelijk aan net als intellectuelen en actoren op het centrale niveau 'moderne' noties van representatie. Op het einde van de achttiende eeuw zijn daarbij zelfs al de eerste sporen van een zekere *invention of tradition* te ontwaren, waarbij het oude corporatieve denken in een modern denkkader wordt gewrongen.

Archivalia

Algemeen Rijksarchief, Brussel

Fonds Rekenkamers

Inv. nr. 12680 (28/6/77-28/6/78)

Stadsarchief Leuven

Oud archief

Inv. nr. 4798, Keure Leuvense wevers 1360

Literatuur en gedrukte bronnen

- Avonds, P., "Ghemeyn Oirbaer". Volkssoevereiniteit en politieke ethiek in Brabant in de veertiende eeuw', in: J. Reynaert, red., *Wat is wijsheid? Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde* (Amsterdam 1994) 164-180.
- Barber, B., *If mayors ruled the world: Dysfunctional nations, rising cities* (New Haven 2013).
- Bass, A., 'The metaphor of the human body in the political theory of John of Salisbury: context and innovation', in: B. Debatin, T.R. Jackson en D. Steuer, red., *Metaphor and rational discourse* (Tübingen 1997) 201-213.
- Bauböck, R., 'Reinventing urban citizenship', *Citizenship Studies* 7 (2003) 139-160.
- Black, A., *Guild & state. European political thought from the twelfth century to the present* (Londen 2009, 1ste ed. 1984).
- Blockmans, F., 'Het vroegste officiële ambachtswezen in Antwerpen', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 8 (1954) 161-201.
- Blockmans, W., *Een middeleeuwse vendetta: Gent, 1300* (Houten 1987).
- Blockmans, W., *Metropolen aan de Noordzee. De geschiedenis van Nederland, 1100-1560* (Amsterdam 2010).
- Boffa, S., 'Réflexions sur la révolte des métiers bruxellois (22 juillet 1360)', in: F. Daelemans en A. Vanrie, red., *Bruxelles et la vie urbaine. Archives, art, histoire. Recueil d'articles dédiés à la mémoire d'Arlette Smolar-Meynart* (Brussel 2001) 163-186.
- Boone, M., *A la recherche d'une modernité civique. La société urbaine des anciens Pays-Bas au bas Moyen Âge* (Brussel 2010).
- Boone, M., 'La représentation politique dans les villes flamandes du bas Moyen Âge: limites et possibilités des « anciennes démocraties des Pays Bas »', in: J.-P. Genet, D. Le Page en O. Mattéoni, red., *Consensus et représentation* (Parijs 2017) 421-450.
- Boone, M., en M. Prak, 'Rulers, patricians and burghers: The great and little tradition of urban revolt in the Low Countries', in: K. Davids en J. Lucassen, red., *A miracle mirrored. The Dutch Republic in European perspective* (Cambridge 1995) 99-134.
- Boumans, R., *Het Antwerps stadsbestuur voor en tijdens de Franse overheersing* (Brugge 1965).
- Brabantsche Yeesten, ed. J.F. Willems, Brussel, 1839, 2 dln.
- Carlier, M., en P. Stabel, 'Questions de moralité dans les villes de la Flandre au Bas Moyen Âge: sexualité et activité législative urbaine (bans échevinaux et statuts de métiers)', in: J.-M. Cauchies en E. Bousmar, red., « Faire bans, edictz et statuz ». Légiférer dans la ville médiévale. Sources, objets, acteurs de l'activité législative communale en Occident, ca. 1200-1500 (Brussel 2001) 241-262.
- Charles, J., *La ville de Saint-Trond au Moyen Âge. Des origines à la fin du XIVe siècle* (Parijs 1965).
- Chronique artésienne (1295-1304)*, ed. F. Funck-Brentano (Parijs 1899).
- Cohn, S., *Lust for liberty. The politics of social revolt in medieval Europe, 1200-1425* (Cambridge 2006).
- Cöp, W., *Het spel van de macht. De familie Van Broecheven en de politieke en economische elite in 's-Hertogenbosch tussen 1579 en 1629* (Hilversum 2015).
- Cuvelier, J., 'De oorsprong der Leuvense geslachten', *Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* 43 (1933) 127-168.
- Cuvelier, J., 'Documents inédits concernant les institutions de la ville de Louvain au Moyen Âge', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 99 (1935) 251-308.
- Cuvelier, J., *Les institutions de la ville de Louvain au Moyen Âge* (Brussel 1935).
- Dambruyne, J., *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld* (Gent 2002).

108 De Keyser, 'Opportunisme', 23.

109 Een gelijkaardig voorbeeld waarin de Leuvense schuttersgilden hun corporatieve verleden gebruikten om rechten te claimen, vindt men in Dewilde, 'In de ban'.

110 Zie Van Gerven, 'Vrouwen', maar vooral Vandeweerd, 'Van den vleeschouweren'.

- Dambruyn, J., 'De middenstand in opstand. Corporatieve aspiraties en transformaties in het zestiende-eeuwse Gent', *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 67 (2003) 71-121.
- Davids, K., en B. De Munck, red., *Innovation and creativity in late medieval and early modern European cities* (Altershot 2014).
- Deceulaer, H., *Pluriforme patronen en een verschillende snit. Sociaal-economische, institutionele en culturele transformaties in de kledingsector in Antwerpen, Brussel en Gent, 1585-1800* (Amsterdam 2001).
- Deligne, C., C. Billen en D. Kusman, 'Les bouchers bruxellois au bas Moyen Age. Profils d'entrepreneurs', in: S. Jaumain en K. Bertrams, red., *Patrons, gens d'affaires et banquiers, Hommages à Ginette Kurgan-van Hentenryk* (Brussel 2004) 69-92.
- Dewilde, B., 'In de ban van hertog Jan. Schuttersgilde en kleinhandelsrevolutie in Leuven, zeventiende en achttiende eeuw', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 29 (2012) 99-120.
- Dikeç, M., en L. Gilbert, 'Right to the city and politics of citizenship', in: K. Goonewardena e.a., red., *Space, difference, everyday life. Henri Lefebvre and radical politics* (New York 2008) 250-263.
- Dubois, S., B. Demoulin en J.-L. Kupper, red., *Les institutions publiques de la principauté de Liège (980-1794)* (Brussel 2012).
- Dumolyn, J., 'De Brugse ambachtsbesturen tijdens de late middeleeuwen: enkele institutionele en rechtshistorische aspecten', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 147 (2010) 309-327.
- Dumolyn, J., 'Guild politics and political guilds in fourteenth-century Flanders', in: J. Dumolyn e.a., red., *The voices of the people in Late Medieval Europe: communication and popular politics* (Turnhout 2014) 15-48.
- Dumolyn, J., 'The vengeance of the commune: sign systems of popular politics in medieval Bruges', in: J. Dumolyn e.a., red., *La comunidad medieval como esfera publica* (Sevilla 2014) 251-289.
- Dumolyn, J., en J. Haemers, 'Patterns of urban rebellion in medieval Flanders', *Journal of Medieval History* 31 (2005) 369-393.
- Dumolyn, J., en J. Haemers, '"Let each man carry on and remain silent". Middle-class ideology in the urban literature of the late medieval Low Countries', *Cultural and Social History* 10 (2013) 169-189.
- Dumolyn, J., en J. Haemers, 'Reclaiming the common sphere of the city: The revival of the Bruges commune in the late thirteenth century', in: J.-P. Genet, red., *La légitimité implicite. Le pouvoir symbolique en occident (1300-1640)*, Volume II (Parijs 2015) 161-188.
- Dumolyn, J., en J. Haemers, '"A blabbermouth can barely control his tongue": political poems, songs and prophecies in the Low Countries (fifteenth-sixteenth centuries)', in: T. Cohen en L. Twomey, red., *Spoken word and social practice. Orality in Europe (1400-1700)* (Londen 2016) 280-299.
- Eersels, B., 'Tous les chemins mènent au Conseil. L'influence des corps de métiers sur le processus décisionnel politique à Saint-Trond à la fin du Moyen Age (ca. 1400-1500)', *Publications du Centre Européen d'Etudes bourguignonnes* 57 (2017) 105-118.
- Elsacker, B. Van, '"Secreterlijk opgegeten" of "ongeruste geesten"? De politieke participatie van het bestuur van het Antwerpse meerseniersambacht in de zeventiende eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 26 (2000) 129-163.
- Epstein, S., en M. Prak, red., *Guilds, innovation, and the European economy, 1400-1800* (Cambridge 2008).
- Fargeix, C., 'La querelle des artisans et des consuls: mémoire, pouvoir et conflit à Lyon au début du XVIe siècle', in: Ph. Hamon en C. Laurent, red., *Le pouvoir municipal de la fin du Moyen Age à 1789* (Rennes 2012) 253-264.
- Favresse, F., *L'avènement du régime démocratique à Bruxelles pendant le Moyen Age (1306-1423)* (Brussel 1932).
- Favresse, F., 'Actes intéressants la ville de Bruxelles, 1154-1302', *Bulletin de la Commission royale d'histoire* 103 (1938) 355-512.
- Favresse, F., 'Les premiers statuts connus des métiers bruxellois du duc et de la ville et note sur ces métiers', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 111 (1947) 37-91.
- Favresse, F., 'Comment on choisissait les jurés de métier à Bruxelles pendant le moyen âge', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 35 (1957) 374-392.
- Génard, P., *De gebroeders Van der Voort en de volksopstand van 1477-1478* (Antwerpen 1879).
- Genet, J.-Ph., 'Political theory and local communities in later Medieval France and England', in: J. Highfield en R. Jeffs, red., *The crown and local communities in England and France in the fifteenth century* (Gloucester 1981) 19-32.
- Gerven, J. Van, 'Vrouwen, arbeid en sociale positie. Een voorlopig onderzoek naar de economische rol en maatschappelijke positie van vrouwen in de Brabantse steden in de late Middeleeuwen', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 73 (1995) 947-966.
- Haemers, J., 'Social memory and rebellion in fifteenth-century Ghent', *Social History* 36 (2011) 443-463.
- Haemers, J., 'Bloed en inkt. Een nieuwe blik op opstand en geweld te Leuven, 1360-1383', *Stadsgeschiedenis* 7 (2012) 141-164.
- Haemers, J., 'Ad petitionem burgensium. Petitions and peaceful resistance of craftsmen in Flanders and Mechelen (13th-16th centuries)', in: J. Solorzano Telechea e.a., red., *Los grupos populares en la ciudad medieval Europea* (Logrono 2014) 371-394.
- Haemers, J., 'Ambachtslieden in de middeleeuwse stad', in: V. Lambert en P. Stabel, red., *Gouden tijden. Rijkdom en status in de middeleeuwen* (Tiel 2016) 209-239.
- Haemers, J., 'Commotie in Mechelen. Over sociale conflicten en politiek protest van mannen én vrouwen in de laatmiddeleeuwse stad', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 120 (2016) 81-96.

- Haemers, J., 'Révolte et requête. Les gens de métiers et les conflits sociaux dans les villes de Flandre (XIe-XVe siècle)', *Revue Historique* 677 (2016) 27-56.
- Haemers, J., '« L'union fait la force ». City leagues in late medieval Brabant', in: R. Deigendesch, red., *Städte-bünde im Mittelalter im Vergleich* (Reutlingen 2018) ter perse.
- Haemers, J., en V. Van Camp, '« Li ville est mal gouvernee. » Les registres du conseil de Mons, le rapport avec ses comptes communaux et la crise politique de 1424-1428', *Histoire Urbaine* (2018) ter perse.
- Haemers, J., en C. Delameillieure, 'Women and contentious speech in late medieval Brabant', *Continuity and Change*, 32 (2017) 323-347.
- Haemers, J., en B. Vannieuwenhuyze, 'Het Charter van Kortenbergh en de constitutionele geschiedenis van Brabant', *Eigen Schoon en de Brabander* 96 (2013) 1-22.
- Hawes, C., 'The urban community in fifteenth-century Scotland: language, law and political practice', *Urban History* 44 (2017) 365-380.
- Heuvel, N. van den, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629* (Utrecht 1946).
- Honacker, K. Van, 'De politieke cultuur van de Brusselse ambachten in de achttiende eeuw: conservatisme, corporatisme of opportunisme?' in: C. Lis en H. Soly, red., *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel 1994) 179-228.
- Honacker, K. Van, *Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw: Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven* (Kortrijk 1994).
- Hoppenbrouwers, P., 'Middeleeuwse medezeggenschap. Een stand van zaken over standen en Staten', in: E. Dijkhof en M. van Gent, red., *Uit diverse bronnen gelicht. Opstellen aangeboden aan Hans Smit ter gelegenheid van zijn vijftienvestigste verjaardag* (Den Haag 2007) 133-159.
- Huys, E., *Duizend jaar mutualiteit bij de Vlaamsche gilden* (Kortrijk 1926).
- Jacobs, M., 'Zonder twijfel dat waarschijnlijk... Ambachtelijke geschiedenissen in de Zuidelijke Nederlanden aan het einde van het "oude regime"', in: C. Lis en H. Soly, red., *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de lage landen* (Brussel 1997) 243-293.
- Jacobs, M., 'De ambachten in Brabant en Mechelen (12de eeuw-1795)', in: R. Van Uytven, red., *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795* (Brussel 2000) 558-624.
- Joossen, R., 'Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière à Malines (des origines à 1384)', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 101 (1935) 365-572.
- Keller, H., '"Kommune": Städtische Selbstregierung und mittelalterliche "Volksheerrschaft" im Spiegel italienischer Wahlverfahren des 12.-14. Jahrhunderts', in: G. Althoff, D. Geuenich en O.G. Oexle, red., *Person und Gemeinschaft im Mittelalter* (Sigmaringen 1988) 573-616.
- Keyzer, M. De, 'Opportunisme, corporatisme en progressiviteit: Conflict en vertogen van corporatieve belangengroepen in het stedelijk milieu van het achttiende-eeuwse Mechelen', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 7 (2010) 3-26.
- Lantschner, P., 'Revolts and the political order of cities in the late middle Ages', *Past and Present* 225 (Nov. 2014) 3-46.
- Lantschner, P., *The logic of political conflict in medieval cities. Italy and the Southern Low Countries, 1370-1440* (Oxford 2015).
- Lecuppre-Desjardin, E., en A.-L. Van Bruaene, red., *De bono communi. The discourse and practice of the common good in the European city, 13th-16th centuries* (Turnhout 2010).
- Leeuwen, J. Van, *De Vlaamse wetsvernieuwing. Een onderzoek naar de jaarlijkse keuze en aanstelling van het stadsbestuur in Gent, Brugge en Leper in de Middeleeuwen* (Brussel 2004).
- Leeuwen, M. Van, 'Guilds and middle class welfare 1550-1800: Provisions for burial, sickness, old age, and widowhood', *Economic History Review* 65 (2012) 61-90.
- Liddy, C., en J. Haemers, 'Popular politics in the late medieval city: York and Bruges', *English Historical Review* 128 (2013) 771-805.
- Lis, C., en H. Soly, red., *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800* (Brussel 1994).
- Lis, C., en H. Soly, red., *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de lage landen* (Brussel 1997).
- Lis, C., en H. Soly, *Worthy efforts. Attitudes to work and workers in pre-industrial Europe* (Leiden & Boston 2012).
- Luyten, D., 'Politiek corporatisme en de crisis van de liberale ideologie (1920-1944)', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis* 24 (1993) 107-184.
- Marez, G. Des, *L'organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle* (Brussel 1904).
- Marnef, G., 'Brabants calvinisme in opmars: de weg naar de calvinistische republieken te Antwerpen, Brussel en Mechelen, 1577-1801', *Bijdragen tot de geschiedenis* 70 (1987) 7-21.
- Marnef, G., 'The towns and the revolt', in: G. Darby, red., *The origins and development of the Dutch Revolt* (Londen & New York 2001) 84-106.
- Marnef, G., 'The process of political change under the Calvinist Republic in Antwerp (1577-1585)', in: M. Weis, red., *Des villes en révolte. Les « républiques urbaines » aux Pays-Bas et en France pendant la deuxième moitié du XVIe siècle* (Turnhout 2010) 25-33.
- Meulemans, A., 'De ordonnantie van de wolwevers van 18 oktober 1360', *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving* 32 (1992) 3-26.
- Monahan, A.P., *Consent, coercion, and limit: The medieval origins of parliamentary democracy* (Kingston & Montreal 1987).

- Munck, B. De, 'Fiscalizing solidarity (from below). Poor relief in Antwerp guilds between community building and public service', in: M. van der Heijden en G. Vermeesch, red., *Serving the community. Public facilities in early modern towns of the Low Countries* (Amsterdam 2009) 168-193.
- Munck, B. De, *Guilds, labour and the urban body politic: Fabricating community in the Southern Netherlands, 1300-1800* (Londen & New York 2018).
- Najemy, J., *A history of Florence, 1200-1575* (Oxford 2006).
- Nederman, C.J., *Community and consent. The secular political theory of Marsiglio of Padua's Defensor Pacis* (Londen 1995).
- Nieuwenhuizen, J. Van den, 'Bestuursinstellingen van de stad Antwerpen (12de eeuw-1795)', in: R. Van Uytven, red., *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Brabant en Mechelen tot 1795* (Brussel 2000) 462-510.
- Paquet, I., *Gouverner la ville au bas Moyen Âge. Les élites dirigeantes de la ville de Namur au XVe siècle* (Turnhout 2008).
- Peeters, J.-P., 'De produktiestructuur der Mechelse lakennijverheid en de ambachten van wevers en volders van 1270 tot 1430', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst te Mechelen* 88 (1984) 93-158.
- Pirenne, H., *Histoire de la constitution de la ville de Dinant au Moyen Âge* (Gent 1889).
- Prak, M., 'Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions', in: M. Prak e.a., red., *Craft guilds in the early modern Low Countries. Work, power and representation* (Aldershot 2006) 74-106.
- Prak, M., C. Lis, J. Lucassen en H. Soly, red., *Craft guilds in the early modern Low Countries. Work, power and representation* (Aldershot 2006).
- Prims, F., *Geschiedenis van Antwerpen. III - Onder hertog Jan den Tweede (1294-1312)* (Brussel 1931).
- Ridder, P. De, 'Een paleografische en diplomatische studie van de oorkonden verleend door hertog Jan II van Brabant (1294-1312) aan Antwerpen (6 december 1306) en Zoutleeuw (7 mei 1307)', *Bijdragen tot de geschiedenis* 56 (1973) 135-156.
- Schayes, A., *Analectes archéologiques, historiques, géographiques et statistiques concernant principalement la Belgique* (Antwerpen 1857).
- Schulz, K., *Denn sie lieben die Freiheit so Sehr...: Kommunale Aufstände und Entstehung des europäischen Bürgertums im Hochmittelalter* (Darmstadt 1992).
- Schulz, K., 'Die politische Zunft. Eine die spätmittelalterliche Stadt prägende Institution?', in: W. Ehbrecht, red., *Verwaltung und Politik in Städten Mitteleuropas. Beiträge zu Verfassungsnorm und Verfassungswirklichkeit in altständischer Zeit* (Keulen 1994) 1-20.
- Smithuis, J., 'Popular movements and elite leadership. Exploring a late medieval conundrum in cities of the Low Countries and Germany', in: J. Firnhaber-Baker en D. Schoenaers, red., *The Routledge history handbook of medieval revolt* (Londen 2017) 220-235.
- Stabel, P., 'Guilds in late medieval Flanders: myths and realities of guild life in an export-oriented environment', *Journal of Medieval History* 30 (2004) 187-212.
- Steensel, A. van, 'Guilds and politics in medieval urban Europe. Towards a comparative institutional analysis', in: E. Jullien en M. Pauly, red., *Craftsmen and guilds in the medieval and early modern periods* (Stuttgart 2016) 37-56.
- Théry, J., 'Moyen Âge', in: P. Perrineau en D. Reynié, red., *Dictionnaire du vote* (Parijs 2001) 667-678.
- Ubachs, P., 'De Maastrichtse ambachten in de late middeleeuwen', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 128 (1992) 232-245.
- Uytven, R. Van, 'Plutokratie in de "oude democratieën der Nederlanden". Cijfers en beschouwingen omtrent de korporatieve organisatie en de sociale structuur der gemeenten in de late middeleeuwen', *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 16 (1962) 373-409.
- Uytven, R. Van, 'Peter Couthereel en de troebelen te Leuven van 1350 tot 1363. Kritische nota over de persoon van een hertogelijk ambtenaar en zijn rol in de politieke geschiedenis van Brabant en Leuven', *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en Omgeving* 3 (1963) 63-97.
- Uytven, R. Van, 'Stedelijke openbare diensten te Leuven tijdens het Ancien Régime', in: *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België, historische grondslagen (Ancien Régime)* (Brussel 1984) 21-43.
- Uytven, R. Van, '1477 in Brabant', in: W. Blockmans, red., *1477. Het algemene en de gewestelijke privileges van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden* (Kortrijk-Heule 1985) 253-285.
- Uytven, R. Van, red., *De geschiedenis van Mechelen. Van heerlijkheid tot stadsgewest* (Tielt 1991).
- Uytven, R. Van, 'Les métiers au Moyen Âge: aspects économiques et sociaux', in: P. Lambrechts en J.-P. Sosson, red., *Les métiers au moyen âge. Aspects économiques et sociaux* (Louvain-la-Neuve 1993) 425-430.
- Uytven, R. Van, 'Beroering onder de Brabantse steden', in: R. Van Uytven, red., *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden* (Leuven 2004) 171-179.
- Uytven, R. Van, 'Het charter en de Raad van Kortenbergherdacht', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 29 (2012) 17-28.
- Vandecandelaere, H., 'Een opstand in "zeven aktes": Brussel 1303-1306', *Cahiers Bruxellois* 40 (2008-2009) 3-67.
- Vandeweerd, N., 'Van den vleeschouweren oft pensvrouwen. De economische mogelijkheden voor vrouwen in het Leuvense vleeshouwersambacht in de vijftiende en zestiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 15 (2018) 5-30.
- Vannieuwenhuyze, B., *'Allen den genen die in der stad dienste sijn.' Een overzicht van de stedelijke openbare ambten en diensten in het laatmiddeleeuwse Brussel 1229-1477* (Universiteit Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 2002).

- Vannieuwenhuyze, B., 'Urban territories in late medieval Brussels. Imagined frontiers and responsible institutions', in: L. Klusáková en L. Teulière, red., *Frontiers and identities. Cities in regions and nations* (Pisa 2008) 75-86.
- Vercauteren, F., *Les luttes sociales à Liège* (Brussel 1943).
- Verhavert, J., *Het ambachtswezen te Leuven* (Leuven 1940).
- Vermeesch, G., 'Wetgeving op verzoek in achttiende-eeuws Antwerpen. Initiatieven van ambachten en corporaties tot regulering door middel van petities', in: L. Geevers en G. Vermeesch, red., *Politieke belangenbehartiging in de vroegmoderne Nederlanden. De rol van lobby, petitie en officiële delegaties in de politieke besluitvorming* (Maastricht 2014) 109-137.
- Vrancken, V., 'United in revolt, common discourse: urban and noble perceptions of "bad government" in fifteenth-century Brabant (1420-1421)', *Journal of Medieval History* 43 (2017) 579-599.
- Vrancken, V., *De Blijde Inkomsten van de Brabantse hertogen. Macht, opstand en privileges in de vijftiende eeuw* (Brussel 2018).
- Waerniers, E., 'Amicitia et seditia. Conflictstructuren in de ontwikkeling van de stedelijke autonomie van Sint-Truiden tijdens de eerste helft van de twaalfde eeuw', *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 94 (2016) 817-840.
- Waley, D.Ph., *The Italian City-Republics* (New York 1969).
- Wyffels, C., *De oorsprong der ambachten in Vlaanderen en Brabant* (Brussel 1951).